

Образац 3.

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

(Број захтева)

Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука

(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)

(Датум)

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на одлуку о прихватању теме докторске дисертације и о одређивању ментора

Молимо да, сходно члану 47. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду ("Гласник Универзитета", број 186/15-пречишћени текст и 189/16), дате сагласност на одлуку о прихватању теме докторске дисертације:

Институционално присуство СПЦ у савременом затворском систему

- еклисиолошки и антрополошки критеријуми

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ

теологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Глигорије (Драгиша) Марковић

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):

УБ ПБФ

3. Година завршетка

претходног нивоа студија: 2007.

2018.

4. Година уписа на докторске студије:

5. Назив студијског програма
докторских студија:

Теологија

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Зоран Крстић

Звање: редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. "Il nuovo incontro della Chiesa Ortodossa Serba con la modernità", *Lateranum* 08-LXXIV-3, Рим 2008., 595-605, (ЕРИИ, М 22 – 5)
2. „Historia magistra vitae est“, *Теме, часопис за друштвене науке*, XXXIV бр. 1, Ниш, јануар-март 2010. 239-250 (М 24 – 4)
3. How to preserve and promote the values and the identity of Europe facing globalisation?, *Θεολογία*, 3/2011., Атина, 277-281 (ЕРИИ, М 22 – 5)
4. "L'avenir du Christianisme en Europe", *Istina*, Centre d'etudees Istina, Paris, 2011. 37-47 (М 14 – 4)
5. „Perception Solidarity and its Possibility of Theological Implementation in the Serbian Theology“, *Θεολογία* 3-2012., Атина, (ЕРИИ, М 22 – 5)

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће факултета

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 25.11.2022. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука Наставно-научног већа о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације

Напомена: Факултет доставља Универзитету захтев са прилозима у електронској форми и у једном писаном примерку за архиву Универзитета

Број: 0104-638/9
Датум: 25.11.2022.

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета, Научно-наставно веће Факултета на својој 1. седници у школској 2022/2023, одржаној 25.11.2022. године, донело је следећу

Веће доноси
ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације **Глигорија Марковића** под насловом "Институционално присуство Српске Православне Цркве у савременом затворском систему – еклисиолошки и антрополошки критеријуми" у саставу: **др Александар Ђаковац**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Растко Јовић**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Младен Печулија**, ванредни професор Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду.

2. Задужује се Служба за студентска питања Факултета да предметни извештај са предлогом и потребном документацијом достави Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на сагласност.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, донело је одлуку као у диспозитиву.

Доставити:

- Именованом
- Већу научне области УБ
- У досије
- Архиви

проф. др Зоран Ранковић, декан

Извештај Комисије
за одобрење теме докторске дисертације
кандидата Глигорија Марковића под насловом
„Институционално присуство СПЦ у савременом затворском систему –
еклисиолошки и антрополошки критеријуми“

Дана 11. октобра 2022. године, студент докторских студија Глигорије Марковић, одбранио је предлог теме докторске дисертације под насловом *Институционално присуство СПЦ у савременом затворском систему – еклисиолошки и антрополошки критеријуми* пред Комисијом у саставу: проф. др Александар Таковац, (председавајући), проф. др Младен Печујлија и проф. др Растко Јовић.

У Образложењу теме дисертације докторанд Глигорије Марковић, изложио је садржајно и концизно предмет и циљ истраживања, основне методе истраживачког процеса, те указао на значај и релевантност поменуте теме.

Примарни предмет истраживања јесте феномен затвора као институције и присуства цркве у њима. Кандидат је указао на то да савремени затворски систем представља нов концепт који настаје и развија се на почетку 19 века. Изграђен је веома циљано, у новом духу научног приступа тога доба, као спој хришћанских вредности, искуства и праксе са једне стране и идеја нововековног напретка са друге. Настајање савременог затворског система је обележио хришћански затворски свештеник - капелан и остао присутан у њему до данас. Многобројне промене које су настале у односима државе и хришћанских цркви током 19. и 20. века нису укинуле место хришћанског капелана. Напротив, упркос свим променама, секуларизацији друштава и законском раздвајању цркве и државе, затворски капелан је остао учесник затворског режима у многим земљама света.

Кандидат је указао да ће његов рад, у истраживачком смислу, бити усмерен у правцу анализе присуства Цркве у савременом затворском систему. Полазећи од чињенице да је управо у затворима Црква директно суочена са проблемима човека данас, али и са захтевима државе и друштва, кандидат види велики истраживачки потенцијал кроз предложену тему. Затвори омогућавају посматрање интеракције садржаја православног идентитета и идентитета човека у оквирима тема и захтева савременог света. Отуда је кандидат Марковић

нагласио у свом предлогу теме да затвори омогућавају увид у сусрет са друштвом, који се дешава у ширим оквирима, одређен владајућим вредностима задатим од стране савременог друштва, у коме се православље данас бави различитим темама савременог света, попут фундаментализма, политичке теологије, социјалног укључивања, мисије, екуменског дијалога, улоге полова и сл.

Докторанд је истакао да његово истраживање приступа теми институционалног присуства цркве у савременом затворском систему постављајући питања у вези са проблемима који до сада нису били предмет систематских истраживања, а поготово не у богословским теоријским оквирима. Досадашњи радови, посебно они који су постојали од седамдесетих година прошлог века по први пут су пружили увид у настанак савременог затворског система, указујући на значај присуства хришћанске вере у затворима. Од краја осамдесетих пак, затвори се налазе у центру пажње јавности, пре свега због наглог и великог повећања затворске популације коју није пратило повећање стопе криминала, а затим и због промене у верској, етничкој и националној структури затворске популације у већини европских држава у деведесетим годинама прошлог века. Предвидљива и дотада позната структура и број затворске популације постали су нова стварност коју је требало разумети и протумачити. Верски тероризам, који је обележио последњу деценију 20. века и нови миленијум, пажњу јавности је усмерио ка религији у затворима. Последње три деценије доминирају социолошке студије које проучавају место религије у савременом затворском систему, повезујући дешавања у затвору са много широм друштвеном димензијом.

Управо све наведено, говори у прилог чињеници да затвори јесу одраз свих трансформација које су се десиле у општем друштвеном контексту у Европи, али и глобално. Докторанд полази од позиције да су процеси који се одвијају у затворима су погодни за уочавање и анализу шире друштвене, социјалне и религиозне трансформације коју је могуће пратити на малој скали. Место затвора у глобалној заједници и појединачним државама у 21. веку је подвргнуто детаљној мултидисциплинарној анализи. Затвори су предмет проучавања пенологије, криминологије, правних наука, политичке-економије, социологије, психологије, психијатрије, антропологије, специјалне педагогије, андрагогије, философије и њихових субдисциплина, у појединачном и интердисциплинарном приступу. Ово нам показује да се у затворима изражавају многобројни аспекти живота друштва,

огледају услови под којима појединац учествује у том животу, као и које све друштвене контексте захватају, и локално и глобално.

Кандидат је показао веома јасно, кроз своју библиографију, да су досадашњи радови, у вези са предложеном темом, недовољно разрађени јер су се углавном бавили хронолошком историјом капеланства, правних темеља присуства, описа праксе и појединачних искустава, као и упутстава за рад са затворенима. Значајнији богословски увиди у свим овим радовима су изостајали, осим декларативног позивања на јеванђељско утемељење бриге о затворенима, мисијом и социјалним старањем Цркве, из једног линеарног приступа који не укључује ширу равн питања. Оваква образложења не дају одговоре на питања учешћа хришћанских цркви у грађењу и подршци савременог затворског система као секуларизоване државне установе. Ту су и питања у вези са данашњим учешћем у државној институцији, без анализе ко задаје циљеве, као и провере компатибилности циљева и свих садржаја присуства и ангажовања свештенослужитеља у затворима, у већини европских држава као службеника државе. Проблематизовањем теме присуства и рада хришћанских свештеника у затворским системима, јер су саставни део савременог затворског система од његовог успостављања до данас, подразумева неопходност богословског сагледавања институционалног присуства цркве у затворима.

Предложена докторска теза ће кроз четири поглавља покушати да одговори на ова веома сложена питања. Четврто поглавље ће се бавити емпиријским истраживањем, које је спроведено у Систему за извршење кривичних санкција Републике Србије са учесницима процеса - затворенима, запосленима и свештенослужитељима који обављају дужности духовника у установама. Емпиријско истраживање треба да употпуни закључке теоријских разматрања институционалног служења православне цркве у савременом затворском систему. Емпиријско истраживање на најширем плану треба да обезбеди увид у очекивања које учесници процеса имају од присуства цркве у затвору. Увид у садржаје треба да помогне у схватању смисла и циља деловања цркве у савременом затворском систему, као и у осмишљавању стратегије деловања, али и у покушају да на њима изведемо неке шире закључке. Емпиријско истраживање на посебан начин обрађује теме у вези са присуством СПЦ у савременом затворском систему Србије, од његовог успостављања до данас, као и истраживању и изношењу богословских основа за службу православне цркве у оквирима европског контекста савременог затворског система.

Предложена докторска дисертација настојаће да повеже теоријске оквири и праксу, повезивањем сазнања и увида више дисциплина, богословским сагледавањем садашњих услова ангажовања и изазова у пракси, али и превођењем искуствених увида у научно верификовано знање способно да комуницира и сарађује са другим научним дисциплинама које се баве савременом затворском праксом. Пошто у нашој богословској теорији и пракси не постоје никакви увиди у ангажовање СПЦ у савременом затворском систему Србије, од његовог увођења средином 19. века до данас, кандидат ће овим радом пружити основе за даље бављење овом темом, и поставити темеље за даља истраживања, анализе и повезивање различитих садржаја теме.

Анализирајући Образложење теме, Комисија је истакла чињеницу да на српском језику не постоји ни једна свеобухватна студија која се бави овом тематиком, на овакав начин. Такође, научни допринос ове дисертације огледао би се и у отварању нове перспективе сагледавања значаја деловања цркве у секуларном друштву. На основу еклисиолошких поставки је онда могуће сагледати православни антрополошки приступ потребама затворених, али и свих учесника, запослених и чланова њихових породица. Истовремено, ова ће анализа омогућити критичку рефлексију у вези са богословским утемељењем активне партиципације цркве у затворском систему. Кандидат се обавезао да одговоре потражи кроз три богословска дискурса: неопатристичку синтезу, литургијски препород, евхаристијско богословље, и преиспитивање места Библије у животу Цркве. Радови савременог богословља омогућавају да се овој теми приђе на различите начине, како са позиција еклисиологије, тако и питања библије, светоотачке књижевности и Предања, али истовремено и канонског наслеђа, које објашњава институционално присуство и ангажовање православне цркве у савременом затворском систему.

Чланови Комисије су указали на потребу прецизирања појединих делова рада. Докторанду је истакнуто да је слободан у свом раду користити сваку врсту проблематизовања одређених тема, међутим, да је неопходна пре свега богословска анализа. Наиме, рад поред социолошких и културолошких проучавања, мора бити дубоко утемељен у теолошком контексту. Кандидату је кроз све примедбе указано на неопходност да богословски промишља свој рад. Све примедбе су имале за циљ да продубе и самим тим побољшају квалитет истраживања, као и да кандидату помогну да увиди многоструке аспекте задате проблематике.

Докторанд Глигорије Марковић је успешно одговорио на питања чланова Комисије, прихватајући њихове примедбе. Комисија закључује да је тема која је предложена за тезу докторског рада дисертабилна, уз строги услов да буде допуњена у складу са примедбама чланова комисије, које је кандидат прихватио. Такође, закључено је да кандидат поседује неопходне компетенције за њену успешну обраду.

У Београду, 11. 10. 2022.

Чланови Комисије

1. -----

Проф. др Александар Ђаковац

2. -----

Проф. др Младен Печујлија

3. -----

Проф. др Растко Јовић

Број 4/242

Датум 14.9.2022. год.

БЕОГРАД

Образац 2.

ПРИЈАВА
ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1. Име (име родитеља) и презиме Глигорије Марковић
2. Студијски програм ТЕОЛОГИЈА
3. Школска година уписа на студијски програм 2018.
4. Број индекса 18/3008
5. Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије): ОСНОВНЕ СТУДИЈЕ
6. Радни наслов теме докторске дисертације Институционално присуство СПД у савременој
затворској систему - ермитаолошки и антрополошки критерији
7. Научне области које обухвата тема докторске дисертације Хришћанска социологија - примењена теологија
8. Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail): 063 23 23 98
011 2431844 gligorijs@mail.rs.

Прилози:

- Образложење теме (научна област из које је тема, предмет научног истраживања, основне хипотезе, циљ истраживања и очекиване резултате, методе истраживања и списак стручне литературе која ће се користити)
- Биографија кандидата
- Библиографија кандидата
- Изјава да предложеној тему кандидат није пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству
- Мишљење одговарајућих етичких комитета о етичким аспектима истраживања, уколико је предвиђено посебним прописима.

Подносилац пријаве

Глигорије Марковић

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Образложење предлога теме докторске дисертације

Област: Хришћанска социологија, примењена теологија

Нацрт докторске дисертације:

**Институционално присуство СПЦ у савременом затворском
систему – еклисиолошки и антрополошки критеријуми**

МЕНТОР:

др Зоран Крстић

редовни професор

КАНДИДАТ:

Глигорије Марковић

Бр. индекса: 18/3008

Садржај

1. Предмет и циљ истраживања	<u>3</u>
1.1. Предмет истраживања	<u>3</u>
1.2. Циљеви истраживања	<u>15</u>
2. Основне хипотезе	<u>19</u>
3. Методе истраживања.....	<u>20</u>
4. Значај истраживања	<u>22</u>
5. Прелиминарна структура рада	<u>24</u>
5.1. Композиција студије	<u>27</u>
6. Библиографија	<u>33</u>

1. Предмет и циљеви истраживања

1.1. Предмет истраживања

Предложени наслов докторске дисертације гласи:

Институционално присуство СПЦ у савременом затворском систему – еклисиолошки и антрополошки критеријуми

Затвори постоје од памтивека, а употребљавани су углавном као место на коме се чека суђење, изрицање казне, док се не исплати дуг, али никад као сама казна. Потпуно нови смисао су добили у савременом затворском систему који затварање користи као казну. Савремени затворски систем је институција кажњавања која постоји у последња два века. Везан је за настанак модерног доба, савремене цивилизације и свих њених садржаја. Данас се широм света у затворима налази преко 11 милиона људи¹ и у поретку садашње цивилизације савремени затворски систем очигледно има значајну улогу.

Старање о затвореним лицима као фокус и потреба Цркве сеже у древна времена.² То старање се односило на добровољни и харизматични рад првенствено међу својима по вери.³ Овде се ради о спонатаном, добровољном, спорадичном и харизматичном деловању у том правцу. Таквих примера има и касније, као и данас, када харизматичне личности врше пастирски и мисионарски рад у затворском систему.⁴ Проблематика се пак, поставља на сасвим другој равни када црква, сем духовне бриге за затворене припаднике своје заједнице, заједно са државом у затворима спроводи програме

¹“World Prison Population List,” Prison Studies London, accessed October 12, 2020, https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/wppl_12.pdf,

² (Мт 25, 31-46; Лк 4, 18).

³ Tobias Nicklas, “Ancient Christian Care for Prisoners: First and Second Centuries,” *Acta Theologica*, Suppl 23, (2016): 49-65

⁴Пример из Русије протојереј Глеб Каледа, “Глеб Каледа,” accessed November 12, 2020, https://azbyka.ru/otechnik/Gleb_Kaleda/, У свету познат, архимандрит Гервасиос Раптопулос из Митрополије солунске “Εκοιμήθη ο Γερβάσιος Ραπτόπουλος, ο “προστάτης των φυλακισμένων,” ANT1 News March 6, 2020, <https://www.ant1news.gr/eidiseis/article/561854/ekoimithi-o-gerbasios-raptopoylos-o-prostatis-ton-fylakismenon-eikones->

преваспитавања, лечења, ресоцијализације, рехабилитације, друштвеног усаглашавања, што је случај у савременом затворском систему.

Савремени затворски систем и хришћанске цркве су нераскидиво повезани својим почецима и историјом развоја. Његов почетак припада периоду када су друштвено стабилне и јасне средњовековне позиције хришћанских цркви у Европи нестајале, а почео да се појављује свет нових односа заснован на идејама просветитељства, али и на реакцијама државе и цркве на ове идеје.⁵ Савремени затворски систем је потпуно нов концепт који настаје и развија се на почетку 19 века. Изграђен је веома циљано, у новом духу научног приступа тога доба, као спој хришћанских вредности, искуства и праксе са једне стране и идеја нововековног напретка са друге. Настајање савременог затворског система је обележио хришћански затворски свештеник - капелан и остао присутан у њему до данас. Многобројне промене које су настале у односима државе и хришћанских цркви током 19. и 20. века нису укинуле место хришћанског капелана. Напротив, упркос свим променама, секуларизацији друштава и законском раздвајању цркве и државе, затворски капелан је остао учесник затворског режима, и данас, у 21. веку, у савременом затворском систему има значајну улогу. Улога капелана у затворима се мењала током времена и кроз промене његове улоге могуће је пратити промене места цркве у ширем друштву, али и промене у приступу цркве сопственом месту у јавној сфери.

Присуство верског рада у савременом затворском систему

Данас се верски рад у савременом затворском систему одвија у оквирима међународних стандарда и регулативе о затворима. То су све оне препоруке, резолуције, пресуде и стандарди које су међународне и европске институције представиле државама чланицама, а које садрже основне принципе и погледе на то како треба да се поступа са лицима лишеним слободе.⁶ У основи свега се налази поштовање људских права, која су основа свих законских решења и загарантована су и за лица лишена слободе. Развијен оквир људских права и затворских правила упућује све земље на испуњавање заједничких затворских стандарда. Односи цркве и осталих законски признатих верских заједница са државом се данас групишу око заједнички дељених принципа који укључују

⁵ Bernard Plongeron, Jacques Gadille, Jean-Rene Derre, Xavier Montclos, eds. *Civilisation Chrétienne: Approche historique d'une idéologie, XVIIIe - XXe siècle* (Paris: Editions Beauchesne, 1975), Georges Gusdorf, *Les sciences humaines et la pensée occidentale. Tome IV. Les principes de la pensée au siècle des lumières.* (Paris: Les Éditions Payot, 1971)

⁶ Овај сложени процес је описан детаљно у Dirk Van Zyl Smit and Sonia Snacken, *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights*, (Oxford: Oxford University Press, 2009)

слободу вере, неутралност државе и селективну сарадњу државе са верским заједницама. Традиционални модели односа државе и цркве предодређују законске, политичке и административне одговоре на нове изазове растуће верске разноврсности.⁷ Постоје уочљиве разлике између појединих европских држава, али, европски дељен модел односа државе и религије у свим државама укључује верску слободу, једнакост и међусобну аутономију, са варијацијама у примени.⁸ Присутне разлике нису такве да укидају могућност истовременог праћења промена које су заједничке за сва европске државе и европско друштво у целини. Затвори представљају јавни простор у ком искључивост располагања државе свим дешавањима у њему не може да буде доведена у питање. Верски рад у затворима одвија се под строгим надзором државе и по јасно постављеним правилима која Цркве и верске заједнице прихватају пре него што делегирају своје овлашћене представнике којима држава допушта да се укључе у затворску свакодневницу.⁹ Данас је у затворима верски рад омогућен двојачко, или директно кроз затворска акта у којима је вера уврштена у редовне затворске активности, или путем уговора о сарадњи између државе са црквама и верским заједницама.¹⁰ На оба начина, свештенослужитељи у затворима обављају активности практично у виду затворских службеника, а верски рад улази у листу активности у структурисаном затворском времену. Чак и изван ова два модела, што је случај у само неколико европских држава,

⁷ Комплексни процес секуларизације, којим су формиран садашњи односи државе и цркве, и успостављање савременог затворског система су садржаји истих глобалних кретања у којима се човечанство налази у претходна два века. Сажет преглед ових процеса даје Василије Марковић, "Појам секуларности - историјски, правни и аксиолошко-етимолошки аспекти", *Богословље*, 79/2, (2020): 103-126. Сажети приказ теорија секуларизације у Aristotle Papanikolaou and George E. Demacopoulos, "Introduction: Being as Tradition" in *Fundamentalism or Tradition Christianity after Secularism*, Aristotle Papanikolaou and George E. Demacopoulos ed. (New York: Fordham University Press, 2020), 1-21

⁸ Уобичајено је разликовање три модела - стриктне одвојености, националне или установљене цркве, и хибридног, који носи различите комбинације законских решења одвојености и сарадње. Ови модели законских решења могу се наћи код великог броја аутора. Ја сам користио преглед у Александар Ђаковац, "Црква у секуларном друштву", *Небески Јерусалим и секуларно царство*, (Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић, 2018), 29-46. Међутим, многи аутори ову трипартитну поделу сматрају недовољном и ограниченом, јер не узима у обзир многоструке динамичке факторе. Погледати Russell Sandberg, "Church-State Relations in Europe: From Legal Models to an Interdisciplinary Approach". *Journal of Religion in Europe* 1 (3) (2008): 329-352. Silvio Ferrari, "The New Wine and the Old Cask. Tolerance, Religion and the Law in Contemporary Europe," *Ratio Juris* 10/1 (1997): 75-89. Ово наглашава и Марковић у поменутом тексту, Марковић, "Појам секуларности," 115-119.

⁹ У раду под државом сматрам формалну политичку заједницу која поседује легитимни ауторитет у вези са свим људским активностима на њеној територији, а који подразумева и примену силе. У односу према држави, појам црква користим за законски препознату институцију која заступа пред државом људе одређеног веровања, норми и система вредности, осећања, мотивација, активности којима сагледава човека, свет и све процесе у њему. Око значења ова два појма постоји научна расправа, Погледати Jack Barbalet, Adam Possamai and Bryan S. Turner, eds., *Religion and a State, A Comparative Sociology*, (London: Anthem Press, 2011).

¹⁰ О моделима укључивања погледати студију европске праксе присуства религије у затворима у законском и социјалном контексту - Julia Martínez-Ariño, Anne-Laure Zwillig, eds., *Religion and Prison: An Overview of Contemporary Europe*, (Cham: Springer, 2020).

црква делегира званично своје представнике који морају бити одобрени од стране затворских управа. У савременом затворском систему, црква као институција преузима на себе задатак, у име коришћења свог права и обавезе према својим члановима, да организовано, систематски структурно препознатљиво, у сарадњи са државним институцијама делује унутар затворског система. Овај аспект укључује низ претпоставки и поступака који подразумевају усклађивање са државним прописима, деловање у законским оквирима и у складу са њима, и укључивање у структурирано време и процедуре живота у затвору. Истовремено, због начина на који је организован затворски живот, једино овакав вид присуства пружа могућност стварног приступа свим учесницима процеса.

Затвори и верска разноврсност

Пораст међународних миграција је довео до значајних разлика у верској структури европских друштава.¹¹ Појава нових религија и растућа видљивост оних већ присутних које су биле у мањини има значајне последице на европске државе. Европске државе се суочавају са притиском културне и верске различитости на постојећи модел односа цркве и државе из различитих почетних позиција.¹² Многе европске земље се сусрећу са растућим бројем миграната који потичу из делова Африке, Блиског Истока, Јужне Азије, услед чега се мења верска структура становништва, и то највише у земљама које су повезиване са католичком црквом и протестантским заједницама. Поред тога, свуда су присутни пад институционалне религиозности, промена у мишљењу, осећању, практиковању.¹³ Појам религије у савременом свету добија широко значење веровања у богове, духове, натприродне силе, у духовно, обухвата посебне емоције, искуства, односе са људима и природом. Затворске власти се суочавају са различитим облицима духовности без бога и хуманистичким философским приступима, који су подржани законима. Данас се у европским затворима не говори више о хришћанству и његовим

¹¹ Jose Casanova, *Immigration and the New Religious Pluralism: A European Union/United States Comparison in Democracy and the New Religious Pluralism*. Banchoff T ed. (Oxford: Oxford University Press, 2007) 59–84. Демографска предвиђања процењују да ће се до 2050. популација Муслимана, Хиндуиста и Будиста у Европи дуплирати. *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010–2050, Demographic Study*. (Washington: Pew Research Center, 2015) На основу извештаја УН из 2018 год око 3,3% светске популације годишње налази се у миграционим процесима, односно одлази из земље свог порекла. Овај извештај наводи да је у периоду 2010-2015. год. највећи прилив миграната био у Европу и Азију. У Европи је 2015. год живело 35 милиона миграната пореклом са других континената. *World Migration Report 2018*, (Geneva: International Organization for Migration, The UN Migration Agency, 2018)

¹² Veit Bader *Secularism or democracy? Associational governance of religious diversity*. (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007)

¹³ Grace Davie, *Religion in modern Europe, A Memory Mutates*, (Oxford: Oxford University Press, 2005)

свештеницима, већ о религијама, а назив капелан је у затворима додељен представницима свих вера које и немају везе са Мартином Турским и његовим плаштом, попут муслимана, будиста, сика, представника веровања прехришћанске Европе и свих вера и духовних убеђења које препознају закони савремених европских држава. У затворима је небитно у шта се верује, све што је законима признато као религија има право да буде присутно. У европским државама, без обзира на постојеће варијације у положају, хришћанство је данас само једна од многих законски препознатих религија, а хришћански капелани учествују у капеланским тимовима који су формиран према структури затворске популације. Из практичних разлога, затворске власти су усвојиле широки спектар стратегија шта се рачуна као религија и које су границе препознавања религиозне различитости. Ово препознавање је важније него у ширем друштву, јер су све активности, могућности и материјалне ствари предмет провера и директних регулација. Појединачна и заједничка молитва, обред, учење, празници, ношење гардеробе, упражњавање различите верске хигијене, храна, сусрети са представницима своје религије, приступ верској литератури, све су то предмети преговора на различитим нивоима затворског система. То се може дешавати на свакодневном нивоу у расправи са затворским службеницима, али и на вишим нивоима. Затворске управе занимају законска утемељења оних који представљају одређену религиозну традицију, шта је тачно аутентична религиозна традиција, из које институције су представници одређене вере, ко су ауторизовани представници институције. Компликована питања избора, ангажовања, обуке, надгледања, вредновања, статуса, ауторитета, приступа затвореницима, у сваком систему су посебно историјски обликована и изазвана потребама праксе.

Појава мноштва религиозних група и нерелигиозних духовних активности поставља питање материјалних услова и простора за верски обред у остваривању равноправности. Већина старијих установа одражава ранију ситуацију постојањем хришћанских капела, док се у новијим праве верски простори намењени свима.¹⁴ Пошто су чести преласци из једне у другу религију, прати се приступ припадницима других религија, уз забрану прозелитизма. Стално се јављају морална и законска питања о односима и дискриминацији у затворима. Затворски системи су под притиском да препознају идеје и активности које се не уклапају лако у већ установљене оквире

¹⁴ Ryszard Bobrowitz, *Multi-Faith Spaces Uncover Secular Premises Behind the Multi-Faith Paradigm*, Religions 9(2) (2018): 37 <https://doi.org/10.3390/rel9020037> - 25 Jan 2018

доминантног хришћанског капеланства. Чак и тамо где су верске активности уведене у структурирано време, тешко је обезбедити време и место за алтернативне духовне активности које могу да захтевају учитеља или тренера, пре него капелана - свештеника и имама. Доступност штампаних и дигиталних медија је централно питање за алтернативна духовна убеђења међу затвореницима, и изван контроле капелана или других верских представника.¹⁵

Употреба религије у затворима

Религију у затворима употребљавају сви актери затворског процеса на индивидуалном и колективном нивоу.¹⁶ Када је реч о затворенима, религија служи да структурише живот појединца у затвору, има терапеутску и умирујућу улогу у давању смисла догађајима, болу, проналажењу унутрашњег мира. Затвореници прибегавају вери у грађењу нове будућности, за реструктурирање, за суочавање са сопственом кривицом, али и за одбацавање сопствене одговорности, јер „Бог све прашта“. Она служи за упознавање других затвореника, контакте са родбином, али и за конфронтацију са установом заклањањем иза верског опредељења. Такође, даје колективни идентитет и чува од затворских изазова припадност групи. Запослени и управа религију користе као средство контроле, канал за прикупљање информација, остваривање динамичке сигурности, и преко група, за контролу над индивидуалним испадима. Капелани формално учествују у различитим програмима понашања, усвајања позитивних погледа, победе беса и сличним програмима које организују друге службе. Постоје покушаји увођења верских група у изолованим блоковима. Свака појединачна верска активност омогућава испуњење свакодневне досаде, а колективне активности и унапређење дневних садржаја зависе од доступне верске понуде. Динамика верских активности зависи од појединачних личности, од политике установе и њене концепције о присуству верника у затвору, као и од спремности на сарадњу свих учесника. У неким установама капелани имају мало или нимало контакта са управом затвора. Неки у контактима виде

¹⁵ Danièle Hervieu-Léger, “Identités décomposées, identités imaginées, identités inventées,” dans *Une société-monde ? Les dynamiques sociales de la mondialisation*. Daniel Mercure éd. (Louvain-la-Neuve: De Boeck Supérieur, 2001), 183-190.

¹⁶ Многобројне социолошке студије о религији у затворима се баве управо употребом религије у затворима. Неке од значајних студија су Becci and Roy, *Religious diversity*. Rachel Sarg, Anne-Sophie Lamine “La religion en prison Norme structurante, réhabilitation de soi, stratégie de résistance,” *Archives de sciences sociales des religions* 153 (janvier-mars 2011): 85-104. Claire de Galember, Céline Béraud, Corinne Rostaing, “Des hommes et des dieux en prison,” *Lettre d'information de recherche Droit et Justice* Decembre 2013, www.gip---recherche---justice.fr/spip.php?article1179. Claire de Galember, Céline Béraud, Corinne Rostaing, “La religion, rouage de gouvernementalité dans les prisons françaises,” *Revue de droit pénal et de criminology* (2018): 283-311

ризик да доведу у питање независност статуса капелана у односу на установу или примећују незаинтересованост особља за њих. Да би могли да одговоре на разноврсне изазове средине у којој раде, затворски капелани свих вера организовани су као тим на чијем челу се најчешће налази представник традиционалне религије.

Исламски радикализам и затворски капелани

Употреба затвора обухвата вишеструке димензије друштва.¹⁷ Верски тероризам са којим се Европа суочила крајем 20. и на почетку 21. века, као и све већи број муслимана у европским државама, са несразмерно већим учешћем у затворској популацији у односу на учешће у становништву, затворе је довео у центар пажње политичких активности и тражења изградње сигурне атмосфере у европским друштвима. Уочене су различите везе исламиста и затвора, и уведено је праћење свих религија које могу довести до подстицања насилног верског екстремизма у затворима. Затвори су препознати као место које помаже ширењу радикалних идеологија, кроз мрежу затвореника и оних који су пуштени. Ово се пре свега односи на исламски радикализам, и затвори су уочени као место подстицаја врбовања немуслимана у овакве идеологије. Затвори су проглашени простором терористичке обуке и уведен је појам дерадикализације затворским програмима.¹⁸ Без обзира на то што се овај проблем појавио у појединим европским државама, иницијативом је прерастао у међудржавну сарадњу која је обухватила све европске земље и укључила све затворске системе.¹⁹

¹⁷ На тему употребе затвора у различите сврхе и које све социјалне и политичке процесе у једном друштву покривају, литература је обимна. Нека од дела која пружају јасан увид су: Jessica Jacobson, Catherine Heard, Helen Fair, *Prison, Evidence of its use and over-use all around a world* (London: Institute for Criminal Policy Research Birkbeck, University of London, 2012), Marc Mauer, Kate Epstein ed. *To Build a Better Criminal Justice System, 25 Experts Envision the Next 25 Years of Reform* (Washington D.C: The Sentencing Project, 2015), Andrew Coyle, *Understanding Prisons, Key Issues in Policy and Practice* (Berkshire: Open University Press, 2005), 10-25. David Faulkner, *Crime, State and Citizen: A Field Full of Folk* (Winchester: Waterside Press, 2000), David Garland, *Punishment and Welfare* (Aldershot: Gower, Aldershot, 1985), David Garland, *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society* (Oxford: Oxford University Press, 2001), Thomas Mathiesen, *Prison on Trial* (Winchester UK: Waterside Press, 2006). Матисен наводи да у развијеном капиталистичком друштву затвори служе да уклоне део непродуктивне популације од очију јавности, као средство за контролисано уклањања накупљених тензија, средство за уклањање пажње од активности политичке и економске елите једног друштва, а поред ових улога имају и симболичку функцију у којој је све обједињено. У затворима се налазе болесни и незапослени. Савремена истраживања показују да ниска стопа незапослености, високи стандард и мале класне разлике дају ниску стопу затварања и обратно. Mathiesen, *Prison on Trial*, 141-145.

¹⁸ Наравно, ово фокусирање на опасности од ислама захвата много шире подручје од затвора, протеже се на просторе политичког, социјалног, економског живота, држањем популације у наглашеној тензији. Ти аспекти су изван овог рада, али су важни за схватање места затвора у савременом друштву.

¹⁹ Claire de Galember, "Le radical, une nouvelle figure de dangerosité carcérale aux contours flous", *Critique internationale* N° 72 (2016): 53-71. Radicalisation Awareness Network, accessed Jul 25 2021 https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en Council of Europe Handbook for Prison and Probation Services Regarding Radicalisation and Violent Extremism, Strasbourg, 1 December accessed Jul 25 2021 <https://rm.coe.int/16806f9aa9>

Затворски системи европских земаља су одговорили различитим стратегијама сигурносног праћења ислама увођењем обуке за службу обезбеђења, надзором за имаме који раде у затворима, надгледањем муслиманских верских активности. Неке земље су увеле надгледање, избор, обуку муслиманских капелана и других представника ислама који обилазе затворе. Ови процеси нису друге вере оставили по страни и оне су, сагласно новим моделима праћења, стављене под „присмотру“. Искуством непрекидног присуства у затворском систему од његових почетака, хришћанским капеланима је додељена улога организатора и координатора рада у верским тимовима при испуњавању задатка дерадикализације.

Учешће Православне Цркве

Православље се не налази изван ових процеса. Иако је савремени затворски систем настао као тековина западног хришћанства, у споју хришћанске вере и нововековних промена, током процеса модернизације у 19. веку пренет је у државе са православном традицијом. Као и у многим другим областима, изгубљене су строге границе конфесионалности и преузети садржај није виђен као стран сопственом наслеђу. У процесу структурирања националних и уставних држава и формирања новог контекста односа државе и цркве крајем 19 века, православне цркве су у затворима учествовале у истим процесима који су били заједнички за све европске државе. Ови процеси су прекинути у земљама са православном традицијом доласком комунистичких режима на власт. Успостављањем комунистичких режима служба свештеника у затворима је укинута. Након пада комунизма, током процеса демократизације држава, православне цркве су, у процесима обнављања видљивости и учешћа у друштву, успоставиле сарадњу са државом за рад у затворима. Земље са православним наслеђем, Руска Федерација, Белорусија, Украјина, Молдавија, Румунија и Бугарска, развиле су службу затворских свештенослужитеља, ослоњену на традиционалну већинску православну цркву. Различити локални контексти свуда на исти начин укључују законом признате религије у изградњу и одржавање секуларног концепта, док улоге зависе од традиционалног места. У свим осталим европским државама, са другим већинским верама на челу, православље учествује у верским тимовима затвора, на основу појединачних законских решења заснованих на људским правима и у оквирима међународних и европских стандарда и регулативе.

У истим оквирина је присутно и старање СПЦ за своје вернике који се налазе у Систему за извршење кривичних санкција Републике Србије.

Српска држава је током 19. века у процесима модернизације усвојила савремени затворски систем са свим његовим садржајима. Српска Православна Црква се укључила у рад затвора, а затворским свештенослужитељима су дате детаљно описане активности које су имали да врше у затворима.²⁰ Све до Другог светског рата свештеници су у оквирина постојећих законских решења били ангажовани у затворима. Након Другог светског рата, успостављањем комунистичког режима, новим законима вера не само да није била пожељна већ су у програмима протеривања из свих јавних простора и дешавања, верници, виши и нижи црквени клир, били систематски прогањани од комунистичких власти до самог краја постојања СФРЈ.²¹

Распадом СФРЈ и након завршетка ратова у Хрватској и БиХ, 1998. године донет је нови *Закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије (ЗИКС)*, који је по први пут предвидео право затворених лица на веру, али није дефинисао начине на који лица то право остварују.

СПЦ је личном иницијативом и ангажовањем појединаца почела да посећује лица која се налазе у затворима. У Окружном затвору у Новом Саду је 2002. године сазидан православни храм посвећен Часном Крсту²². Тадашња законска решења нису предвиђала овакву могућност, али је подршком министра правде пронађен начин, и обезбеђена су средства.²³ То је био први храм подигнут у некој затворској установи од 1934. год.²⁴ Тек доношењем Закона о верама 2006. држава је заокружила законска решења која пружају могућност верског старања за затворена лица. Све до 2014. године ни у једној другој установи није постојао одговарајући верски простор, а повремене посете свештеника у импровизованим просторима вођене су као духовно старање. Зиданњем Капеле-параклиса

²⁰ *Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора Православне Српске Цркве у Краљевини Србији од 1839 до 1900*, (Београд: Издање Архијерејског сабора, 1900).

²¹ Погледати, Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970, I-II*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2002). Јован Јањић, *Српска Црква у комунизму и посткомунизму (1945-2000)*, (Београд: Новости, 2018), Ђоко Слијепчевић *Историја Српске православне цркве 3*, (Београд: БИГЗ, 1991). Саво Б. Јовић, *Утамничена црква: страдање свештенства Српске Православне Цркве од 1945-1985*. (Београд: Православна реч, 2012).

²² На основу иницијативе надлежног свештеника Бранка Ђурчина, који је остварио добру сарадњу са управником затвора, изградњу храма подржали су надлежни Епископ бачки Иринеј и тадашњи министар правде Владан Батић.

²³ Тек је ЗИКС из 2005 дефинисао начин остваривања верских права лица лишених слободе, а Закон о црквама и верским заједницама из 2006 год предвидео могућност богослужења у затворима.

²⁴ Краљ Александар I започео зидање храма у Нишком Казненом заводу

Васкрсења Христовог у Окружном затвору у Београду 2014. год. покренуте су сличне иницијативе и у другим установама. Фебруара 2015. год. Свети Синод СПЦ је увео место координатора за сарадњу СПЦ са Системом за извршење кривичних санкција, који извештај о раду у затворима преко Његове Светости Патријарха подноси Светом архијерејском Синоду СПЦ. Новембра те године је одржан Први редовни годишњи састанак затворских свештенослужитеља у Окружном затвору у Београду. Од 2015. год. у свим установама за извршење оспособљени су одговарајући богослужбени простори и покушава се успостављање систематског приступа духовничкој служби у затворима. Република Србија је потписница свих европских и међународних стандарда који се тичу права на веру затворених. Њени закони су у складу са свим данашњим међународним и европским стандардима старања о затвореним лицима. Истовремено, Србија је, уз Албанију, Северну Македонију, Црну Гору и Грузију, једна од ретких европских држава у којима цркве и верске заједнице нису успоставиле редовно и систематско присуство свештенослужитеља и својих представника у затворима, а верско старање се одвија на нивоу повремених посета. У Србији пре свега недостаје законско решење које прецизно дефинише начин доласка свештеника у установе за извршење кривичних санкција и које би омогућило да одредбе Устава, Закона о верама и ЗИКС-а буду примењене у пракси. Са друге стране, од СПЦ изостаје заједнички став о томе шта подразумева духовно старање о затвореним лицима, а затим и читава организациона структура која је истовремено одраз стратегије деловања, и у којој се такође откривају циљ и сврха присуства. Присуство СПЦ у затворима се нашло у недовршеном системском решењу, у оквиру кога се деловање заснива на изолованим случајевима харизматског служења појединаца који почивају на личним односима. Служба најчешће зависи од одлучности свештеника да се посвети примљеној дужности, доброј вољи управника да обезбеди вршење службе у установи и динамици унутрашњих односа у самој установи између управника, начелника служби обезбеђења и третмана, и свих запослених. Услед овог препуштања вршења службе појединачним и краткотрајним решењима, која зависе од личности, а не од системског решења, само присуство је више формално него суштинско, а служба је практично сведена на ванредне интервенције у изолованим ситуацијама. Ниједан посетилац, који не дели живот установе, није у стању да пружи адекватну помоћ учесницима, јер нити му је омогућен јасан увид у затворски живот, у његове изазове и тешкоће, динамику унутрашњих односа, нити му је позната патологија структуре личности затворених и целокупног затворског живота.

Затвори као увид у укључивање православних цркава у јавну сферу

Савремени затворски систем, као простор јавне сфере у који су укључене православне цркве, пружа увид у развој и данашњи садржај њихових односа са државама у којима представљају традиционалну већину, али и са оним где су само једна од мањинских религија. Као микросредина европских друштава, затвори на лакши начин пружају увид у све промене настале у односима цркве и државе током 19. и 20. века, као и у тренутно стање. Данашње ангажовање православне цркве у савременом затворском систему, такође, обезбеђује увид у ширу слику напора православља да буде присутно у савременом свету, а да при томе не изневери сопствени идентитет и сачува га.²⁵ Богати, разноврсни и вишеслојни садржаји деветнаестог и двадесетог века, два светска рата која су у потпуности променила све односе, и комунизам са којим су се суочиле помесне православне цркве у Европи у хладноратовској клими, оставили су дубок траг на православље. Православне цркве су се трудиле да опстану, док су истовремено многи друштвени процеси остали невидљиви и стизале су само њихове последице. Ово се десило не само искључивањем православне цркве из токова живота јавне сфере у државама са комунистичким режимима на власти, већ и кроз појављивање на европским просторима, и у условима са којима православље није имало искуство и који су вековима чак сматрани непријатељским и недобронамерним. На овим просторима православље се сместило у оквир који је додељен религији од стране државе у контексту свих локалних посебности и традиционалне улоге већинског хришћанства у појединачним државама. У оба простора су се православне цркве бориле да се прилагоде новим условима и опстану, што је наметало и приоритетне теме у специфичној изолованости од главних друштвених токова. У последњој деценији 20. века, након пада комунизма и успостављањем јединственог простора „дељених европских вредности“, православље је дошло и у сусрет са ширим друштвом и са самим собом у сасвим другачијем, непознатом свету.²⁶

²⁵ Социјално учење РПЦ и Окружна посланица Православног сабора на Криту 2016. су примери покушаја одређења у односу на место православља у савременом свету. “Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве“, превод Марина Обижајева и Владимир Куриљов, (Нови Сад: Беседа, 2007). “Основи учења Руске Православне Цркве о достојанству, слободи и људским правима,” превод Наташа Пољак, у Људска права у хришћанској традицији, прир. Радован Биговић, (Београд: Службени гласник, 2009), 11-33, “Окружна посланица Светог и Великог Сабора Православне Цркве”, <http://eparhija-zicka.rs/okruzna-poslanica-svetog-velikog-sabora-pravoslavne-crkve-krit-2016/>

²⁶ Појмови пост-либерализам, пост-фордизам и пост-кенеизијанство, пост-секуларизам, мноштво модерности, постмодерна, деструктурализам, нису у стању да покрију све теме глобалног садржаја. Глобални концепт материјалног постојања је, сем физичке стварности, формирао и многе друге стварности као представе и слике у којима човечанство данас пребива, замишљене светове етно, техно, медијског, идејног, и финансијског простора. Они су креирани, вођени и тумачени управо од стране носилаца и преносника глобализације. Глобализација је исувише комплексна појава која у себи носи све садржаје

Православље се сусрело и са човеком нових идентитета, глобалним духом, локалним условима, и свим садржајима сопствене прошлости.²⁷ Ти садржаји сопствене прошлости се огледају у православном идентитету који у себи носи чување истине вере кроз апостолско прејемство, Свето Писмо и Предање, јудео-јелинско наслеђе, чување искуства царске вере Византије, етничку припадност, а када је реч о европским просторима, и национални и државотворни идентитет. Затвори пружају материјал за проучавање овог сусрета, они су простор у коме је овај сусрет могуће јасније сагледати, јер је директан и не може се избећи. У затворима је црква директно суочена са проблемима човека данас, али и са захтевима државе и друштва, који изискују конкретно деловање и траже видљиве резултате тог деловања према неким својим циљевима. У затворима је могуће посматрати интеракцију садржаја православног идентитета и идентитета савременог човека у оквирима тема и захтева савременог света. Такође је видљив и изазов осмишљавања остваривања васељенског назначења, начина објаве и делатног сведочења спасења вером, у неокрњеном Св. Предању, при сусрету са човеком савременог света и његовим потребама у условима који су прописани и не могу се мењати. Затвори нам омогућују увид у сусрет који се дешава у ширим оквирима, одређен владајућим вредностима задатим од стране савременог друштва, у коме се православље данас бави различитим темама савременог света, попут фундаментализма, политичке теологије, социјалног укључивања, мисије, екуменског дијалога, улоге полова и сл.²⁸

садашњег човечанства, историјске идеје и почетке, али и развојни пут. Погледати George Ritzer, Paul Dean, *Globalization: The Essentials* (New York: Wiley-Blackwell, 2019) Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, (Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 1996)

²⁷Guiseppe Giordan, Siniša Zrinšček, ed. *Global Orthodoxy in 21st Century*, (Cham: Springer, 2020). Victor Roudometof, *Globalization and Orthodox Christianity: The Transformations of a Religious Tradition* (London and New York: Routledge, 2014). Victor Roudometof, “The Glocalizations of Christianity in Europe: A Global-Historical Perspective,” in *European Glocalization in Global Context*, Roland Robertson ed. (London and New York: Palgrave MacMillan, 2014), 62–81. Victor Roudometof, “Orthodox Christianity as a Transnational Religion: Theoretical, Historical and Comparative Considerations,” *Religion, State and Society* 43 (2015): 211–27. Michele Guglielmi. “Globalization and Orthodox Christianity: A Glocal Perspective.” *Religion* 9 (2018): 216-226

²⁸ Неке од Православних богословских студија на ове теме су: Petros Vasiladis, „Orthodox Christianity on Politics“, in *God’s Rule, The Politics of world Religions*, ed. Jacob Neusner, (Georgetown University Press, 2003), 85-105. Иларион Алфејев, *Православље и савременост* (Београд-Фоча: Хришћански културни центар др Радован Биговић-ПБФ Свети Василије Острошки, 2014), Athanasios N. Papathanasiou, *Future, the Background of History: An Introduction to the Theory, Praxis and Predicaments of Mission from an Orthodox Perspective* (Montreal: Alexander Press, 2005), Радован Биговић, *Црква и друштво* (Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, 2000), Анастасиос Јанулатос, *Глобализам и Православље* (Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ и Хришћански културни центар, 2002). Драгољуб Б. Ђорђевић и Милош Јовановић, прир. *Могућности и дometи социјалног учења православља и православне цркве* (Београд: JUNIR – Konrad Adenauer Stiftung, 2010), Зоран Крстић, *Православље и модерност: теме практичне теологије* (Београд: Службени гласник, 2012), Зоран Крстић, “Православни фундаментализам и модерна“ у *Манастир Каленић, у сусрет шестој стогодишњици, Зборник са научног скупа о манастиру Каленић*, (Београд – Крагујевац: Каленић, 2009), 169-175. Георгије Мандзаридис, *Социологија хришћанства* (Београд: Хришћански културни центар, 2004), Pantelis Kalaitzides, *Orthodoxy*

1.2. Циљеви истраживања

Ово истраживање приступа теми институционалног присуства цркве у савременом затворском систему постављајући питања у вези са проблемима који до сада нису били предмет систематских истраживања, а поготово не у богословским теоријским оквирима, али ни из перспективе којом приступа овај рад.

Радови о затворима који су се појавили седамдесетих година прошлог века по први пут су пружили увид у настанак савременог затворског система изван интерпретација новог начина кажњавања као једног од резултата људског напретка у изградњи цивилизованог и хуманог - савременог друштва. Ови аутори су повезали настанак затвора са новим начином производње, рађањем капитализма и нових друштвених односа, и у тим оквирима извршили анализу концепта.²⁹ Сви су препознали хришћанске капелане као важне носиоце новог система кажњавања и учили посебно место хришћанске вере у затворима, дајући тумачење овог присуства из сопствених истраживачких позиција. Истовремено, нису обрађивали ту улогу у односу на шире друштвене оквири присуства хришћанства, нити су њихови увиди дали осврт на позицију хришћанских цркви у оквирима ширих друштвених процеса. Представљени увиди су покренули пажњу социолога ка затворима и њиховом месту у ширем друштвеном контексту.³⁰ Ови радови су се појавили током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, у периоду пред велике промене које су задесиле европска друштва, али и читав свет. Од краја осамдесетих, затвори се налазе у центру пажње јавности, пре свега

and Political Theology, (Geneva: WCC Publications, 2012), Pantelis Kalaitzidis, "From the "Return to the Fathers" to the need for a Modern Orthodox Theology," *St. Vladimir's Theological Quarterly*, Vol 54 N1, (2010): 5-37. Pantelis Kalaitzidis, "New Wine into Old Wineskins? Orthodox Theology of Mission Facing the Challenges of a Global World," in *Theological Education & Theology of Life, Transformation Christian Leadership in the 21st Century, A Festschrift for Dietrich Werrerr*, ed. Atola Longkumer, Po Ho Huang, Uta Andree, 119- 148, George Demacopoulos, "Orthodox Fundamentalism," *blogs . goarch . org*, January 29, 2015, accessed April 23, 2021, <https://blogs.goarch.org/blog/-/blogs/orthodox-fundamentalism>. Aristotle Papanikolaou and George E. Demacopoulos ed., *Fundamentalism or Tradition Christianity after Secularism* (New York: Fordham University Press, 2020), али и Митрополит Глифаде Павле, материјали са конференције у Пиреју "Patristic Theology and Post- Patristic Heresy." Impantokratoros website, accessed March 15, 2019, <http://www.impantokratoros.gr/2BE58A08.el.aspx>. Такође, "A Confession of Faith Against Ecumenism," Impantokratoros, October 15, 2009, accessed March 15, 2019, <http://www.impantokratoros.gr/FA9AF77F.en.aspx>.

²⁹ David Rothman, *The Discovery of the Asylum; Social Order and Disorder in the New Republic* (New York: Aldine Transaction, 2009), Michail Ignatieff, *A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750- 1850* (New York: Pantheon Books, 1978). Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (New York: Penguin 1977), Dario Melossi, & Massimo Pavarini, *The Prison and the Factory: Origins of the Penitentiary System* (London: Macmillan Press Ltd, 1981)

³⁰ David Garland, *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*, (Oxford: Oxford University Press, 1990)

због наглог и великог повећања затворске популације коју није пратило повећање стопе криминала, а затим и због промене у верској, етничкој и националној структури затворске популације у већини европских држава у деведесетим годинама прошлог века. Предвидљива и дотада позната структура и број затворске популације постали су нова стварност коју је требало разумети и протумачити. Верски тероризам, који је обележио последњу деценију 20. века и нови миленијум, пажњу јавности је усмерио ка религији у затворима. Последње три деценије доминирају социолошке студије које проучавају место религије у савременом затворском систему, повезујући дешавања у затвору са много широм друштвеном димензијом.³¹

Затвори су одраз свих трансформација које су се десиле у општем друштвеном контексту у Европи, али и глобално. Процеси који се одвијају у затворима су погодни за уочавање и анализу шире друштвене, социјалне и религиозне трансформације коју је могуће пратити на малој скали. Место затвора у глобалној заједници и појединачним државама у 21. веку је подвргнуто детаљној мултидисциплинарној анализи. Затвори су предмет проучавања пенологије, криминологије, правних наука, политичке-економије, социологије, психологије, психијатрије, антропологије, специјалне педагогије, андрагогије, философије и њихових субдисциплина, у појединачном и инетрдисциплинарном приступу. Ово нам показује да се у затворима изражавају многобројни аспекти живота друштва, огледају услови под којима појединац учествује у том животу, као и које све друштвене контексте захватају, и локално и глобално. Такође, проучавање третмана према људима током казне даје увид на који начин и у којој мери се примењују сви међународни стандарди и норме који су данас оквир за свако друштво. Затвори пружају информације о правом стању друштва и свим процесима у њему.

³¹ Само неке од значајних студија су Irene Becci, *Imprisoned religion: Transformations of religion during and after imprisonment in Eastern Germany* (Surrey: Ashgate Publishing, 2013). Irene Becci, "Institutional resistance to religious diversity in prisons: Comparative reflections based on studies in Eastern Germany, Italy and Switzerland". *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 28(1), (2014): 5–19. Irene Becci, and Roy Olivier ed. *Religious diversity in European prisons: Challenges and implications for rehabilitation*. (Cham: Springer, 2015). James A. Beckford, "Doing time: Space, time, religious diversity and the sacred in prisons," *International Review of Sociology*, 11(3) (2001): 371–382. James Beckford, "Muslims in the prisons of Britain and France," *Journal of Contemporary European Studies*, 13(3) (2005): 287–297. James Beckford and Sophie Gilliat, *Religion in prison: 'Equal Rites' in a multi-faith society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998). James Beckford and Sophie Gilliat, *Religion in prison: 'Equal Rites' in a multi-faith society*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2005). Celine Béraud, Claire de Galember, Corinne Rostaing, *De la religion en prison* (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2016). Mar Griera, and Julia Martínez-Ariño, "The accommodation of religious diversity in prisons and hospitals in Spain," *RECODE Working Papers*, 28 (2014): 1–13. Inger Furseth and Lene Maria van der Aa Kühle, "Prison chaplaincy from a Scandinavian perspective," *Archives de Sciences Sociales des Religions*, 153 (2011): 123–141.

Истовремено, богословски увиди се не крећу даље од изношења хронолошке историје капеланства, правних темеља присуства, описа праксе и појединачних искустава, као и упутстава за рад са затворенима.³² Све ове теме су образложене јеванђеоским утемељењем бриге о затворенима, мисијом и социјалним старањем Цркве, из једног линеарног приступа који не укључује ширу равн питања. Оваква образложења не дају одговоре на питања учешћа хришћанских цркви у грађењу и подршци савременог затворског система као секуларизоване државне установе, и вршењу богослужења и духовног рада као васпитне мере. Ово се дешавало у периоду када се црквено и државно законодавство раздвајају, а казна се преноси из сфере божанског у сферу људског контекста. Ту су и питања у вези са данашњим учешћем у државној институцији, без анализе ко задаје циљеве, као и провере компатибилности циљева и свих садржаја присуства и ангажовања свештенослужитеља у затворима, у већини европских држава као службеника државе. Међу различитим разлозима овог одсуства могу бити они да су хришћански свештенослужитељи присутни у савременим затворима од самих почетака до данас, да хришћанске цркве своје учешће у затворским програмима виде као историјски природно давање подршке ширим друштвеним циљевима, или да просто нема потребе за проблематизовањем теме присуства и рада хришћанских свештеника у затворским системима, јер су саставни део савременог затворског система од његовог успостављања до данас, али и многи други разлози. Зато је један од циљева рада

³² Неки од наслова који могу да пруже увид у теме које су интересантне православном богословљу су: Олег Скоморох „Правовые основы тюремной миссии Русской Православной Церкви в конце XX – начале XXI вв ”, Христанское чтение №2(37) (2011):186-199, Дмитрий Александрович Толчекин, „Эволюция института тюремных капелланов в России и за рубежом ”, *Уголовно-исполнительное право. I* (2016): 41-44. Елена Моисеева “ Региональный аспект социального служения Русской Православной Церкви в условиях пенитенциарной системы (на материалах Республики Мордовия)”, *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2008 (73-1):318-321. Анна Наумовна Белова „Русская Православная Церковь и тюремные учреждения: традиции взаимоотношений”, *Научно-практический журнал Вологодского института права и экономики ФСИН. № 3 (15) (2011): 75-81*. Ирина Анатольевна Ерзылева „Деятельность Русской Православной Церкви в духовно-нравственном воспитании осужденных в постсоветский период (на примере Рязанской области)“, *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. I* (2014):204-210. Олег Скоморох „Участие православных священнослужителей в работе общественных структур уголовно - исполнительной системы Российской Федерации“, *Вестник Русской христианской гуманитарной академии* Том 15, Выпуск 2 (2014):253-259. Валентин Вячеславович Рыбаков „Включение священнослужителей в работу исправительных учреждений на штатной основе: проблемы и перспективы”, *Уголовно-исполнительное право I* (2016):57-60 Павел Владимирович Трудов, Денис Владимирович Гордеев „Православная миссия в пенитенциарных учреждениях: церковно-правовой и методологический аспект“, *Теология. Философия. Право*. 2019 (2):19-37 Алексей Сергеевич Морозов „Юридические формы тюремного служения в России“, *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. (4) (2015): 71-75. Слично је и код других, неправославних хришћанских аутора: David Scott, *Heavenly Confinement? The Role and Perception of Christian Prison Chaplains in North-East England Prison's* (Säarbrucken: LAP, 2011), Peter Phillips, “Roles and identities of the Anglican chaplain: a prison ethnography” (PhD diss., Cardiff University, 2013).

истицање потребе богословског сагледавања институционалног присуства цркве у затворима, а у оквиру њега су детаљније:

- Представљање доприноса хришћанства успостављању и развоју самог концепта кажњавања који обавља савремени затворски систем; изношење и анализа места хришћанских цркви у затворском систему током 19. и 20. века у ужем и ширем смислу, кроз учешће у самим затворима, али и у корелацији са местом хришћанства у европским друштвима. Постављање питања у вези са овим учешћем и представљање закључака изнесеног.
- Изношење тренутно владајућих оквира, опис и детаљна анализа садашњих услова, садржаја и задатака присуства вере у савременом затворском систему, тако да богословљу савремени затворски систем учинимо познатим, а његове садржаје доступним за сагледавање.
- Истраживање присуства СПЦ у савременом затворском систему Србије, од његовог успостављања до данас.
- Изношење законских решења присуства и анализа садашњег ангажовања СПЦ у Систему за извршење кривичних санкција Републике Србије.
- Истраживање и изношење богословских основа за службу православне цркве у оквирима европског контекста савременог затворског система.
- Богословско сагледавање услова присуства и ангажовања православне цркве у савременом затворском систему европског контекста данас; на којим богословским и еклисиолошким садржајима црква може да заснива своје присуство и учешће у савременом затворском систему у оквирима какви су данас задати.
- Истраживање и анализа очекивања самих учесника затворског процеса, затворених, запослених и управе, од ангажовања СПЦ у Систему за извршење кривичних санкција Републике Србије.

- Изношење закључака и предлога за даље стратегије деловања СПЦ у овој области.

2. Основне хипотезе

Хипотезе које су заступљене у раду резултат су самог рада и спроведених истраживања. Не постоје радови и истраживачки приступи који су битно или суштински проблематизовали и анализирали тему институционалног присуства Цркве у савременом затворском систему, па тиме, ни у богословским теоријским оквирима. Питања настала у самој пракси захтевала су богословско сагледавање, приступ и трагање за одговорима који би еклисиолошки утемељено образложили присуство и рад СПЦ у систему за извршење кривичних санкција. Ово трагање је довело до увида који не постоје у досадашњим проучавањима присуства хришћанских цркви у савременом затворском систему.

1. Савремени затворски систем настао је на двоструким темељима нововековних рационалистичких идеја и хришћанских вредности. Хришћанство Западне традиције је активно учествовало у успостављању, осмишљавању, давању подршке и развоју савременог затворског система, а прве програме изградње друштвено прихватљивих и социјално функционалних чланова друштва су понудиле хришћанске цркве Западне традиције. Западна хришћанска традиција је битно утицала на успостављање и развој свих система који се по први пут појављују у оквирима нових односа хришћанских цркви и државе у Новом веку. Западна црква је у оквирима нових односа испољила своје присуство пре свега организованошћу и подршком циљевима државе. Савремени затворски систем је интегрални део општег система. Да ли је Савремени затворски систем пример те нововековне опште уобличености цркве и државе на западу, те отуда његова структура и функционалност?

2. Савремени затворски систем одражава све промене које су се десиле у ширем друштву од његовог успостављања до данас. Како у савременом затворском систему можемо да видимо како су узајамно реаговале хришћанске цркве и нови садржаји секуларног контекста, од његовог формирања до данас?

3. Како је данас могуће у савременом затворском систему прочитати везе које државе граде са традиционалним црквама својих друштава и очекивања које имају од њих?

4. Хришћанске цркве у савременом затворском систему не врше само старање о својим члановима већ испуњавају задатке у ужем и ширем друштвеном контексту; ови задаци су делимично примљени од државе, а делимично су формиран глобалним системом вредности које су саме цркве усвојиле у грађењу сопственог присуства и значаја у друштвима. У постојећем глобалном систему вредности и цркве и држава се налазе на истом пољу рада, из различитих позиција, али да ли се њихови циљеви могу поистоветити? Да ли и црква и државе у оквирима сарадње у савременом затворском систему могу да препознају сопствене циљеве?

5. Помесне православне цркве су на самом почетку преузеле концепт настао у Западној хришћанској традицији, без сагледавања свих његових садржаја. Сагледавање није ни препознато као потреба, Ово је резултат различитих, пре свега, историјских околности (попут модернизације, грађења националних држава, различитих друштвених садржаја друге половине 19. века). Овакво сагледавање је неопходно и данас, самим тим православна црква треба да сагледа основни концепт затворског система у савременом друштву. Да ли православна црква у концепту савременог затворског система, онаком какав јесте, види своје место и простор за своје деловање према сопственим циљевима?

6. Да ли се ангажовање Српске Православне Цркве у затворском систему Србије обавља у заједничком европском контексту и под условима који важе у свим европским државама, или је све у процесу синхронизације и допуњавања?

7. Цркви је у савременом затворском систему кроз модел институционалног присуства дата улога у затворима. Самој Цркви је потребан сазнајни, догматски, еклисиолошки приступ. Таквим приступом Црква препознаје свој непроменљиви идентитетски садржај у новим условима и околностима. Свето Предање има заиста одговор на све, и нове антрополошке и еклисиолошке захтеве није потребно осмишљавати. Црква у свим околностима, па тако и у савременом затворском систему има задатак да оствари своју пуну и праву димензију и назначење које јој је Духом Светим дато. Да ли Црква препознаје ово као свој изазов и задатак који у потпуности одговара њеном основном друштвеном и есхатолошком назначењу?

Да ли у затворима СПЦ може да прошири своју делатност и на ванпарохиске заједнице у свом народу, заправо да свој парохиски концепт прошири на своје чланове који су доспели ван њих? Да ли то ремети њено устројство или појачава њену бригу о

реалној заједници свог народа? Да ли активним учешћем у затворском систему има прилику да учврсти свој положај и углед у друштву (које иначе види као своје)?

8. Теоријски увиди, али и резултати многобројних социолошких истраживања указују на секуларизована очекивања свих учесника од делатности цркве у савременом затворском систему. Црква сама, методама хуманистичких наука у затворима има прилику да провери унутрашње мотивације њени чланова у затворима, али и да упореди са припадницима који нису у затворима. На којим очекивањима и садржајима православне вере лица у затворима и лица која су ван затвора, а која учествују у богослужбеном животу темеље и сведоче своју припадност Православној Цркви? Да ли постоје значајне разлике? Који су садржаји разлика ако постоје?

3. Методе истраживања

Савремени затвор представља вишедимензиони модел за чије сагледавање и разумевање је потребно склапање мноштва елемената који се налазе у свим сферама садашње цивилизације, њеним историјским коренима и развоју, али и у владајућим трендовима, чиме се баве многе научне дисциплине. С обзиром на историјски непрекинуто трајање, важно је узети у обзир и све оне садржаје који су довели до савременог затворског система какав је нама данас познат, али и чињеницу да се он убрзано мења исказујући промене у друштвима. Потребно је повезати историјски развој свих елемената система који и данас постоје, шире друштвени оквире и садржаје у којима се развијао током протекла два века, али и узети у обзир интердисциплинарност теме, која захтева укључивање закључака свих других наука које се баве затворима. Линеарност приступа из позиција сопствених научних истраживачких потреба, која не узима у обзир многобројне чиниоце ове комплексне и динамички постављене слагалице, не може да пружи јасан увид. Зато је у основи метода истраживања историјска и аналитичка, компаративна и синоптичка, али и синтетичка. Синтетичком методом, преко увида у досадашња истраживања различитих научних дисциплина, издвојићемо, сложити и повезати различите елементе који су релевантни за богословско истраживање.

Проучавање затвора је практично немогуће само споља, промишљањем у теоријским оквирима. Потребно је искуство боравка и познавање услова у којима сви теоријски и научни садржаји међусобно интереагују са стварним људима и динамичним

окружењем. Такође, савремени затворски систем је много пута током своје историје показао неодрживост разних теорија у сопственој пракси, и у пракси је неретко долазило до управо супротних резултата од оних које је теорија желела да постигне. Све теорије о затворима, у реаговању са стварним учесницима затворског процеса који им додељују сопствену интерпретацију, откривају своју праву вредност и утемељеност. Промишљање и истраживање о затворима било које научне дисциплине, па тако и богословља, тражи увид у емпиријску стварност у којој се теорије примењују. Православном богословљу емпиријски приступ може да помогне у избегавању замке наратива знања проблема света, мишљења и ставова човека априори, без укључивања анализе временско-просторних одредница и конкретних садржаја, на шта наилазимо у савременом православном богословљу.

Квалитативна истраживања претстављају погодан истраживачки оквир којим богословље може да прикупи себи битне податке. Квалитативна истраживања у друштвено-хуманистичким наукама су такође у складу са постмодернистичким приступом научној теорији и методологији која има експлицитно интерпретативну димензију праћену научним скептицизмом.³³ За разлику од објективизираног позитивистичког знања независног од посматрача, квалитативни приступ проучава појаве у њиховом природном окружењу, настојећи да их разуме у односу на значења која им придају сами учесници испитивања, и почива на претпоставци да је субјективна истина једино што постоји. Има за циљ потпуније и дубље разумевање истраживане појаве, пружање описа догађаја и искустава у одређеној ситуацији. Квалитативна истраживања обухватају широку лепезу техника и приступа развијених у оквиру различитих научних дисциплина. Своје утемељење налазе превасходно у етнографској и феноменолошкој методологији и развијају се у директном контакту са методологијама антропологије, антрополошке лингвистике, етнолингвистике, социологије и културолошких студија. Квалитативно истраживање затворе претвара у етнографски

³³ О квалитативном истраживању као методу, теоријским поставкама и извођењу у пракси: Uwe Flick, ed. *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*, (Dorchester: The Dorset Press, 2014) Nevena Škrbić Alempijević, Sanja Potkonjak, Tihana Rubić, *Misliti etnografski Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji u kulturnoj antropologiji*, (Zagreb: FF Press, 2016) Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulinić i Goran Pavel Šantek, ur. *Etnologija Bliskoga Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, 2006) Sanja Potkonjak, *Teren za etnologe početnike*, (Zagreb: FF Press, 2014). О емпиријском истраживању у теологији Johannes van der Ven, Michael Scherer-Rath, ed. *Normativity and Empirical Research in Theology* (Leiden, Boston: Brill, 2004) Leslie J. Francis, Mandy Robbins, Jeff Astley ed. *Empirical Theology in Texts and Tables Qualitative, Quantitative and Comparative Perspectives* (Leiden: Brill, 2009) Chris.A.M. Hermans, Gerrit Immink, Aad de Jong, Jan Van Der Lans, ed. *Social Constructionism and Theology* (Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002)

терен на коме „алатима“ савремених хуманистичких наука можемо да прикупимо богословски релевантне податке. Сматрамо да су релевантни подаци за богословску анализу они који нам говоре о личним схватањима и доживљајима учесника затворског процеса истина вере коју проповеда, сведочи и живи православна Црква. Релевантни су јер нам пружају увид у стварно место цркве, њеног учења и живота у њој, у животима њених чланова који су у затворима. Овај увид нам пружа могућност осмишљавања стратегија деловања и пружања стварне „помоћи“ према еклисиолошким и антрополошким циљевима. Можемо рећи да су квалитативна истраживања погодна за богословље у смислу да је и оно „квалитативно“ – везано је за личност и дијалошко. Ова метода је ослобођена унапред задатих хипотеза, мада се креће у њиховим оквирима. У појавама не успоставља неки „закон“, већ тежи да их научно објасни, протумачи и открије њихов смисао, не само ради утврђивања, већ ради осмишљавања будућег деловања. Коришћењем ове методе, богословски увиди истовремено постају релевантни за комуникацију са другим научним дисциплинама које проучавају затворе. Квалитативно истраживање од метода укључује интервју, полуструктурирани упитник, структурирани упитник, опсервације и истраживачки дневник у примењеној аутоетнографији³⁴. Поред ауторефлексивности, која је свакако присутна у савременом етнографском истраживању, аутоетнографија иде изнад личног искуства, укључује однос аутора и социокултурног контекста, а аутор је истовремено и објекат и субјекат спознаје.³⁵ Пионирски подухват прављења капеле и увођења редовног богослужбеног и пастирског рада, позиција дугогодишњег и препознатог затворског свештеника, координатора верског рада за читав затворски систем, сем личног искуства одражава се на успостављене односе са лицима у затвору, запосленима, као и управницима. Искуство и биографија истраживача су елементи који су ко-аутори истраживања и текста, а аутоетнографско истраживање и писање су аналитичко креативан процес.

Сем квалитативног истраживања, применићемо и квантитативно истраживање које треба да нам омогући успостављање функционалних веза између посматраних појава и пружи одговор о значају зависности између одређених појава и понашања кроз одговарајуће статистичке тестове, и истовремено да нам омогући допуну квалитативног истраживања.

³⁴ Chang, Heewon, *Autoethnography as Method*, (New York: Routledge, 2016).

³⁵ Nevena, Škrbić Alempijević, Sanja Potkonjak, Tihana Rubić. *Misliti etnografski Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji u kulturnoj antropologiji*, (Zagreb: FF Press, 2016). 89, 90

4. Значај и допринос истраживања

Затвори представљају микросвет европских друштава у којима функционишу. Верски, расно, етнички и културно промењена структура затворске популације, као и програми који се спроводе у затворима, одражавају стање и проблеме европских држава и друштва у целини. Место које је у затворима дато хришћанским капеланима, са друге стране, одражава очекивања које државе имају према хришћанским црквама. У затворима, хришћанске цркве долазе у сусрет са свим садржајима савременог друштва, и на тај начин добијају јасан увид у процесе који су ван затвора уобичајено заклоњени мноштвом садржаја савремене, глобалне цивилизације.

Више од тог увида, затворски простори захтевају конкретно ангажовање које је немогуће избећи и за које је потребно јасно становиште, стратегија деловања, али и детаљна и континуирана припрема и обука. Верски рад у затворима данас се одвија у оквирима уговора којим држава омогућује црквама и верским заједницама да се старају за своје припаднике, истовремено очекујући да то старање постоји, као и да буду испуњени и неки други задаци. Сећање цркве на некадашњу сарадњу са државом и међусобну подршку, као и призвучи те сарадње који се чувају у владајућим законским решењима, цркву често наводи на пружање подршке и сарадњу са државом која је заснована на наративима тог сећања. Али савремена секуларна држава има потпуно друге изворе, циљеве, вредности и дефиницију сопственог деловања. То се најбоље огледа у оним пољима која су за православну цркву неприхватљива, попут истополних бракова, абортуса, еутаназije и многих савремених биоетичких питања, где се у потпуности исказује супротстављеност вредности. Лични односи, благонаклоност и разумевање, исти, па чак и изражен верски идентитет појединих носилаца државних функција, не могу да буду гаранتي деловања државе изван важећих задатих вредности и дефиниција које се налазе у владајућим законским решењима. Ово може да буде демотивишуће, али је и подстицајна могућност, јер препознавање интереса и циљева рада у затворима од цркве тражи да ступање у затворе не види као избор између самоискључења - ради очувања „праве вере“ и некритичког прихватања датости, радикалним променама и прилагођавањима сопствене праксе и учења. Систематско укључивање и ангажман, чак и на месту које од стране савремене државе може да буде маргинализовано, за цркву пре свега представља ступање у историјски ток, а тек тим ступањем црква објављује поруку и преображај који носи у себи..

Овај рад тежи да повеже теоријске оквире и праксу, повезивањем сазнања и увида више дисциплина, богословским сагледавањем садашњих услова ангажовања и изазова у пракси, али и превођењем искуствених увида у научно верификовано знање способно да комуницира и сарађује са другим научним дисциплинама које се баве савременом затворском праксом. У богословској теорији и пракси наше помесне цркве не постоје никакви увиди у ангажовање СПЦ у савременом затворском систему Србије, од његовог увођења средином 19. века до данас. Нада је да ће овај рад пружити основе за даље бављење овом темом, и поставити темеље за даља истраживања, анализе и повезивање различитих садржаја теме. Такође, треба да послужи као један од извора којим ће СПЦ сагледавати сопствено ангажовање у затворима Републике Србије и тиме допринети развијању праксе у којој ће, до сада недовољно примењена искуства и Истока и Запада, повезати на аутентични и еклисиолошки утемељен начин, доносећи вешеструку добробит.

5. Прелиминарна структура рада

Резиме на српском, енглеском и (француском, руском)

Садржај

Списак скраћеница

Увод

I Хришћанске цркве и верски рад у савременом затворском систему

1. Савремени затворски систем – настанак и развој

1.1. Настанак савременог затворског система

1.2. Хришћански темељи савременог затворског система

1.3 Развој савременог затворског система

1.3.1 Мењање улоге хришћанства у затворима

1.3.2 Хришћански капелани на маргинама затворског система

2. Верски рад у европским затворима данас

2.1 Стандарди присуства вере у затворима

2.1.1 Присуство вере у институцијама

2.1.2 Верска разноврсност и затворска пракса

2.2 Међународни стандарди, регулатива и механизми заштите права на веру затворених

2.2.1 Основни принципи у заштити људских права затворених

2.2.2 Основни садржаји поштовања људских права затворених

2.2.3 Присутни изазови у спровођењу принципа у пракси

2.2.3.1 Општи затворски контекст

2.2.3.2 Посебан или локални контекст сваке установе

2.3 Употреба религије у затворима

2.3.1 Употреба религије у затворским установама

2.3.2 Шири друштвени контекст употребе религије у затворима

3 Учешће православља у савременој европској затворској пракси

4 Пример две развијене европске праксе

4.1 Служба Англиканске цркве у затворима Енглеске и Велса

4.1.1 Законски оквири

4.1.2 Постојећа пракса, циљ и сврха службе

4.2 Служба Руске Православне Цркве у затворима Руске Федерације

4.2.1 Законски оквири

4.2.2 Имплементација, циљ и сврха службе

4.3 Структурни елементи институционалног присуства Цркве у затворима

II Верски рад у затворском систему Србије

1 Настанак и развој савременог затворског система у Србији

2 Присуство и активности СПЦ у савременом затворском систему до успостављања комунизма

3 Учешће СПЦ у Систему за извршење кривичних санкција Р. Србије

3.1 Законски оквири присуства СПЦ у Систему за извршење кривичних санкција

3.2 Имплементација, циљ и сврха службе

III Богословски и екслисиолошки садржаји деловања Цркве у затвору

1 Затвори као увид у ширу слику односа православља са савременим светом

1.1 Проблем православног одређивања према садржајима и поставкама савременог света

1.2 Питања православног идентитета

2 Богословски и екслисиолошки садржаји деловања Цркве у затвору

2.1 Питање екслисиолошког приступа

2.2 Богослужење као извор и циљ постојања Цркве (екслисиолошки, пневматолошки, космолошки, христолошки одговори су богослужбени)

2.3 Богоцентрични - Богослужбени идентитет чланова Цркве- непрекидна изградња

2.4 Слобода као онтолошки појам – богослужбена слобода

2.5 Казна у светлу богослужбног идентитета

3 Хришћанска антропологија и права затворених

3.1 Право на покајање и припадање цркви

3.2 Право на пророчки глас цркве

3.3 Право на јеванђеоску вест

3.4 Право на Литургију

3.5 Право на пастирску бригу

3.6 Право на пуноћу живота у Христу

3.7 Сусрет са правима других

4 Циљеви Цркве и циљеви државе - питања одговорности хришћана

IV Емпиријско истраживање у затворима

Закључак

Библиографија

Извори

Литература

5.1. Композиција студије

Предвиђено је да се студија састоји из неколико делова:

- На првим странама без нумерације: насловна страна (на српском и енглеском), резиме (на српском, француском и енглеском), садржај и списак скраћеница.
- Главни део рада: увод, четири поглавља и закључак.
- Библиографија (извори и литература)

Увод садржи основне информације о теми дисертације, а затим представља и образлаже њену структуру. У њему ће бити изложени: методологија рада, главни правци истраживања, циљ дисертације, образложење значаја и актуелности теме. На крају увода биће наведени главни радови различитих научних области у истраживању затвора релевантних за тему којом се бави дисертација.

Прво поглавље - Верски рад и савремени затворски систем.

У првој глави је планирано објашњење појма *савремени затворски ситем*, опис и анализа настанка овог новог концепта кажњавања, као и начин на који су хришћанске цркве западне традиције учествовале у његовом осмишљавању, успостављању, и развоју. У овом делу је изнесено како се, у почетку свеобухватна, улога хришћанских капелана у затворима мењала, исказујући и осликавајући на тај начин промене у ширем друштву.

У другој глави овог поглавља представљено је верско старање о затворима данас, међународни стандарди и регулатива које успостављају и руководе процесима у овој области. Верски рад у затворима је присутан под правилима присуства вере у

институцијама, тј. јавној сфери и поштовања људских права која се налазе у основама законских решења. Данашњи оквир људских права у којима се налази и право на веру је основа свих међународних стандарда и законске регулативе, истовремено дајући оквире, али и садржај верског старања у затворима. Верска, културна, етничка и расна разноврсност европске затворске популације диктирају верски рад у затворима који је одраз ширег стања свих процеса у европским друштвима. У овом делу су такође изложени главни изазови у верском раду у овим оквирима, као и употреба религије и у ширем и у ужем контексту.

У трећој глави је изложено преузимање и усвајање овог модела у земљама са православном традицијом, прво у процесима модернизације током 19. века, а данас у оквирима припадања заједничком европском контексту. Кроз чланство у Савету Европе, европске земље су се обавезале на поштовање стандарда о правима затворених, међу којима је вера, али више од стандарда, верски рад у затворима је снажна спона сарадње државе и православних цркви у земљама са православном традицијом

Четврта глава првог поглавља треба да учини видљивим како сви ти стандарди и правила присуства верског рада изгледају конкретно у пракси и који су то сви елементи неопходни за институционално присуство цркве у затворима. Ради јаснијег сагледавања постојеће праксе су изабрани примери два затворска система са развијеном службом затворских свештенослужитеља. Први је затворски систем Енглеске и Велса, као историјски предводник у развоју и практично живи споменик службе затворског свештенства, на коме је могуће ишчитавање почетних намера, али и свих промена које су се десиле у затворском систему у последња два века. Други је пример затворског система Руске Федерације, која је одмах увела нови систем кажњавања на почетку 19. века, а након прекида од 70 година током комунизма, веома брзо, и у релативно кратком времену, потпуно саобразно историјским условима, а у складу са важећим међународним стандардима и правним оквирима, обновила, развила, и непрекидно развија службу затворског свештенства. Историјски, ова два примера носе наслеђе јединства државе, нације и цркве. Управо на ова два примера, сагледавањем структурних елемената, поставио бих питања, која се тичу институционалног присуства вере у затворима и ангажовања православне цркве у овом простору којим управља држава. Истовремено, са представљањем ове структуре, чинимо видљивим референтни систем у односу на који је могуће посматрати деловање СПЦ у затворима Републике Србије.

Друго поглавље – Верски рад у савременом затворском систему Србије

Тема присуства СПЦ у савременом затворском систему Србије, од његових почетака средином 19 века до данас, у потпуности је неистражена. Тек од недавно, појављују се радови о самим затворским заводима који су били у складу са новим концептом кажњавања који је Кнежевина Србија желела да спроведе у процесима модернизације, а који су били неопходни за тај нови концепт.³⁶ Ово поглавље почиње описивањем услова у којима је Србија усвојила и успоставила савремени затворски систем и места које су свештеници СПЦ имали у њему. Ово ангажовање у савременом затворском систему ћемо упоредити са местом СПЦ у ширем друштву. Успостављање савременог затворског система у Кнежевини Србији упоредићемо са тадашњим општим европским контекстом, а дужности свештеника у затворима са оквирима заједничким за све европске државе.

Друга глава овог поглавља проучава духовно старање СПЦ у Систему за извршење кривичних санкција Републике Србије након 1998, када је донет први закон који је предвидео право на веру за затворене, и излаже законске основе, имплементацију законских решења у пракси, структуру, и циљеве старања.

Треће поглавље - Богословски и екслисиолошки садржаји деловања Цркве у савременом затворском систему

Затвори пружају одличан увид у међусобну испреплетеност и прожетост цркве и савременог друштва, али и у процесе којима су се градили односи цркве и европских држава и друштава након нововековних промена. Сагледавање садашњег места религије у затворима даје информацију о месту религије у ширем друштву. Зато поглавље рада почиње промишљањем о затворима као увиду у ширу проблематику односа православља према темама, садржајима и поставкама уређења друштва савременог човечанства, али и према потребама појединаца. Овде ћемо изложити садржаје „православног идентитета“ и изнети аналитички осврт на садржај појединачних чинилаца и њихов значај за појединачне чланове православне цркве, за саму цркву и за њено деловање у свету. Питање комплексности православног идентитета и његове интеракције са садржајима савременог света које носи сваки појединац јасно је видљиво у затворима и зато је у овом

³⁶ Јасмина Николић ур. Казнено-поправни заводи у Србији Пример Пожаревачког казног завода 1853-1918. (Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2018)

поглављу оно истакнуто. До овог поглавља биће изнесено довољно садржаја о настанку, развоју и садашњем присуству верског рада у затворима, на основу којих ће бити могуће доношење одређених закључака о овој интеракцији и на ширем плану.

Питања која се тичу оправданости служења Литургије у затворима, постојања богослужбених простора и њихове сврхе, као и причешћа осуђених, никада нису постављана, те се тиме о овим темама никада није ни расправљало у оквиру теме службе цркве у савременом затворском систему. Чињеница је да је у једном историјском тренутку хришћанским црквама било могуће, прихватљиво, али и црквено утемељено да вера буде носилац затворских програма реформе појединачних чланова друштва који су били санкционисани од стране државе. Ово се није десило у периоду средњовековног двојединства власти цркве и богоизабраног владара, већ у периоду њиховог одвајања. У том периоду је започето и раздвајање црквеног и друштвеног преступа, а казна је из контекста небеске правде пренесена у земаљске димензије. Вера је ипак све време остала присутна као затворски програм, па је тако и данас, када је простор савремене секуларне државе законски разграничен од цркве и свој легитимитет заснива на вољи грађана, а не на божанским изворима власти, а сфере црквеног и државног права су законски јасно раздвојене. У првом поглављу ће бити обрађене управо ове теме. Како је на самом почетку савремени затворски систем верски постављен, вера, храм и богослужење су били садржај „верског програма“ лечења криминалаца и изградње социјално здравог човека, који се спроводио у затворима. Савремени затворски систем је осмишљен тако да баш подразумева храм и богослужење, и они никада нису уклоњени из њега. Управо с тога је немогуће поставити питање и потражити одговоре у контексту који подразумева постојање и употребу верских садржаја у тачно прописаним оквирима и задатим циљевима. Задате оквире и циљеве је потребно познавати, структурно разложити и разумети, али богословско трагање за смислом сопственог укључивања и сагледавање принципа на којима то укључивање може данас да почива треба потражити изван њега, у еклисиолошким поставкама и антрополошком учењу цркве. На овим темама сусрећемо се са главним садржајима изазова којима се православље данас бави.

Друга глава овог поглавља се односи на садржаје православне еклисиологије и трагање за поставкама које могу богословски логично и еклисиолошки исправно да утемеље рад православне цркве у савременом затворском систему, и тиме поставе садржаје сопствене пастирске бриге, истовремено узимајући у обзир постојање датих услова и очекивања које имају савремене државе.

Трагање нас води ка две највеће теме којима се православље бавило последњих 100 година. То су сусрет са сопственим идентитетом кроз преиспитивање израза и видљивости, и дијалог са другим. Ове две међусобно повезане теме су покренуле питања еклисиологије, мисије, екуменског дијалога, обухватиле христологију, пневматологију, однос Св Писма и Предања, напегнуле богословље на напор ка изношењу сопственог, православног израза. Одговори су тражени кроз три спонтано покренута богословска дискурса: повратак оцима - неопатристичку синтезу, литургијски препород, евхаристијско богословље, и преиспитивање места Библије у животу Цркве. Православно учење о Цркви осцилује између два пола - библијског и патристичког виђења Цркве као Тела Христовог, и схватања Цркве као божанско-људске институције са историјом која се протеже на два миленијума. Као Тело Христово, Црква је симболичка, мистичка, литургијска и есхатолошка заједница, док као историјски ентитет често бива виђена као специјализована врста људске институције подложна слабостима људске природе, са садржајима прошлости и садашњости који су често под критичким питањем. Ова два основна приступа могу бити у креативном дијалогу са одређеним степеном тензије и разилажења, али без међусобног искључивања и израженог конфликта. Радови савременог богословља отварају мноштво путева за трагање и изношење еклисиолошког приступа који би библијски, светоотачки и Предањски, и истовремено канонски и организационо утемељено, исправно засновао присуство и ангажовање православне цркве у савременом затворском систему.³⁷ На основу еклисиолошких поставки је онда могуће сагледати православни антрополошки приступ потребама затворених, али и свих учесника, запослених и чланова њихових породица.

Четврта глава – емпиријско истраживање

Четврто поглавље је емпиријско истраживање спроведено у Систему за извршење кривичних санкција Републике Србије са учесницима процеса - затворенима, запосленима и свештенослужитељима који обављају дужности духовника у установама.

³⁷ Богословски увиди Георгија Флоровског, Николаја Афанасјева, Јована Мајендорфа, Александра Шмемана и Јована Зизјуласа, као и утицај њихових увида на богословску мисао су незаобилазни садржаји православног богословља данас, што је опште познато и мислим да не захтева додатна појашњења и референце. Подстицај који су дали православном богословљу, отворио је и повезао многа питања и богословске теме, а њихов утицај је обележио читаву другу половину 20. века али и прве деценије 21. века. Теме које су отворили, даље су подвргли истраживању и допунили на упечатљив начин Петрос Василијадис, Пантелис Калаицидис, Атанасиос Папаниколау, и многи други. Од српских аутора су необилазни радови епископа Игнатија Мидића и Атанасија Јевтића.

Емпиријско истраживање треба да употпуни закључке теоријских разматрања институционалног служења православне цркве у савременом затворском систему, посебно у пракси наше помесне цркве, али и у ширем контексту, сматрајући уз локалне посебности данашње услове заједничким свим европским државама и црквама. Емпиријско истраживање на најширем плану треба да обезбеди увид у очекивања које учесници процеса имају од присуства цркве у затвору. Очекивања желимо да повежемо са тиме који превасходни смисао живота у цркви, а и цркви у свом животу, учесници додељују. Очекивања одражавају оно на чему учесници затворског процеса темеље своју веру, али и са друге стране, на који ће начин та вера бити посведочена.

У претходним теоријским разматрањима ћемо изложити проблем комплексности „православног идентитета“, разложити га и образложити његове различите садржаје. Теоријска разматрања о савременом затворском систему, његовом развоју и данашњим садржајима упућују нас ка емпиријској провери колико су садржаји црквеног и секуларног контекста међусобно испреплетени у појединачним мишљењима, али и провери који од садржаја „православног црквеног идентитета“ је доминантан у концепту институционалног старања цркве о затворенима. Питањима која ћемо поставити у истраживању такође желимо да различите садржаје црквеног идентитета са једне стране повежемо са системом вредности и личним односима према кључним одредницама православног хришћанског етоса, и дубље са еклисиолошким и антрополошким учењем цркве, а са друге стране са учешћем чланова цркве у ширем социјалном простору. Увид у садржаје треба да помогне у схватању смисла и циља деловања цркве у савременом затворском систему, као и у осмишљавању стратегије деловања, али и у покушају да на њима изведемо неке шире закључке. Ово квалитативно истраживање пратиће и квантитативно истраживање. Одабиром еклисиолошких и антрополошких параметара и њиховим операционалним дефинисањем - формирањем тврдњи, начинићемо са једне стране истраживачки инструмент - квантитативно истраживање које нам омогућује примену АНОВЕ, МАНОВЕ, регресије, факторске анализе и структуралног моделовања на добијене резултате, а са друге стране структурирани интервју, који ће нам омогућити категоризацију одговора испитаника и биће употребљен и у квалитативном истраживању етнографског типа.

Закључак

У овом делу рада предвиђено је сумирање свих резултата истраживања у односу на постављене истраживачке хипотезе. Ово сумирање треба да обухвати, како

аналитичке закључке теоријских поставки, тако и резултата емпиријског истраживања који треба да допринесу осветљавању и допуњавању теоријских промишљања.

Након закључка следи преглед коришћене литературе-библиографија.

Библиографија:

Секундарна литература:

Алфејев, Иларион. *Православље и савременост*. Београд-Фоча: Хришћански културни центар др Радован Биговић-ПБФ Свети Василије Острошки, 2014.

Белова, Анна Наумовна. „Русская Православная Церковь и тюремные учреждения: традиции взаимоотношений,“ *Научно-практический журнал Вологодского института права и экономики ФСИН*. № 3 (15) (2011): 75-81.

Биговић, Радован. *Црква и друштво*. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, 2000.

Биговић, Радован. “Људска права,” у *Људска права у хришћанској традицији*, ур. Радован Биговић, 73-81. Београд: Службени гласник-Хришћански културни центар, 2009.

Василијадис, Петрос. “Есхатолошка еклисиологија: изнад конвенционалне евхаристијске еклисиологије,” у *Савремена православна теологија*, ур. Александар Таковац, 175-187. Крагујевац: Каленић, 2008.

Добривојевић, Ивана. “Затвори у Краљевини Југославији”, *Hereticus* 1, (2007): 137-155.

Деврња, Зоран. “Одговорност црквених институција у процесу формулисања и заштите људских права,” у *Људска права у хришћанској традицији*, ур. Радован Биговић, 91-99. Београд: Службени гласник-Хришћански културни центар, 2009.

Деврња, Зоран. “*Теолошка анализа појма људских права и њихова рецепција у хришћанској цркви – утемељеност концепта људских права у хришћанству и канонскоправне последице њихове имплементације*“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, 2014.

Таковац, Александар. “Црква у секуларном друштву”, *Небески Јерусалим и секуларно царство*. Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић, 2018.

Таковац, Александар. “Религијске матрице” у *Небески Јерусалим и секуларно царство*. Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић, 2018.

Ђорђевић, Драгољуб Б. и Милош Јовановић, прир. *Могућности и донети социјалног учења православља и православне цркве*. Београд: JUNIR – Konrad Adenauer Stiftung, 2010.

Ерзылева, Ирина Анатольевна. „Деятельность Русской Православной Церкви в духовно-нравственном воспитании осужденных в постсоветский период (на примере Рязанской области)“, *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 1 (2014): 204-210.

Зизјулас, Јован. *Јединство Цркве у Светој Евхаристији и у епископу у прва три века*. Нови Сад: Беседа 1997.

Јанарас, Христо. “Људска права у православној цркви,” у *Људска права у хришћанској традицији*, ур. Радован Биговић. Београд: Службени гласник-Хришћански културни центар, 2009.

Јанковић, Иван. *На белом хлебу*. Београд: Службени гласник, Клио, 2012.

Јанулатос, Анастасиос. *Глобализам и Православље*. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ и Хришћански културни центар, 2002.

Јанулатос, Анастасиос. “Православље и права човека Са освртом на Универзалну декларацију и грчко православно предање” у *Глобализам и Православље*. Анастасиос Јанулатос, 227-253. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ и Хришћански културни центар, 2002.

Јањић, Јован. *Српска Црква у комунизму и посткомунизму (1945-2000)*. Београд: Новости, 2018.

Јевтић, Атанасије. *Свештени канони цркве*. Београд: Православни богословски факултет у Београду, 2010.

Јевтић, Атанасије. „Покајање као преображење човека“, *Теолошки погледи* 3-4, (1984): 163-173

Јовановић, Владан. “Београд у међународној мрежи кријумчарења опијата 1931-1941.” *Традиција и трансформација*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2019. 101-123.

Јовић, Растко. *Динамика хришћанског идентитета*. Београд: ПБФ, 2018.

Јовић, Саво Б. *Утамничена црква: страдање свештенства Српске Православне Цркве од 1945-1985*. Београд: Православна реч, 2012.

Кисељаков, Спиридон. *Христос у руским тамницама*. Београд: Бернар, 2015.

Крстић, Зоран. *Православље и модерност: теме практичне теологије*. Београд: Службени гласник, 2012.

Крстић, Зоран. “Православни фундаментализам и модерна“ у *Манастир Каленић, у сусрет шестој стогодишњици, Зборник са научног скупа о манастиру Каленић*. Београд – Крагујевац: Каленић, 2009.

Крстић, Зоран. “Мали човек у Јеванђељу и у декларацији о људским правима,” у *Људска права у хришћанској традицији*, ур. Радован Биговић, 85-91. Београд: Службени гласник-Хришћански културни центар, 2009.

Кнежевић-Лукић, Невенка и Анђелковић, Драгана. “Пројектовање притворских јединица у функцији заштите људских права лица лишених слободе,” *Култура полиса* 2 (2012): 53- 73.

Мандзаридис, Георгије. *Социологија хришћанства* (Београд: Хришћански културни центар, 2004.

Марковић, Василије. “Појам секуларности-историјски, правни и аксиолошко-етимолошки аспекти,” *Богословље*, 79/2, (2020): 103-126.

Милаш, Никодим. *Правила православне цркве са тумачењима, I, II*. Београд-Шибеник: Истина, 2004.

Милаш, Никодим. *Православно црквено право*, Београд-Шибеник: Истина, 2004.

Мидић, Игнатије. *Биће као есхатолошка заједница*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије браничевске, 2008.

Моисеева, Елена Н. “ Региональный аспект социального служения Русской Православной Церкви в условиях пенитенциарной системы (на материалах Республики Мордовия).” *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2008 (73-1): 318-321.

Морозов, Алексей Сергеевич. „Юридические формы тюремного служения в России.“ *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. (4) (2015): 71-75.

Нелас, Панајотис. *Обожјење у Христу, Православне перспективе природе људске личности*. Фоча-Београд-Ваљево:Хришћанска мисао, 2001.

Новаковић, Драган. *Српска Православна Црква у законодавству Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије*. Београд: Институт за теолошка истраживања, ПБФУ, 2015.

Перић, Порфирије.“Новозаветне основе пастирског богословља,” *Богословље* 1,(2015):. 29-43, 9

Перишић, Владан. “Личност и природа. Теолошка размишљања о људским правима,” у *Људска права у хришћанској традицији*, ур. Радован Биговић, 49-51. Београд: Службени гласник-Хришћански културни центар, 2009.

Перишић, Владан. “Тумачење људских права у светлу отаца цркве,” у *Људска права у хришћанској традицији*, ур. Радован Биговић, 63-71. Београд: Службени гласник-Хришћански културни центар, 2009.

Петровић, Предраг. *Символ и спасење, савремене рефлексије на сотијоролошка учења древне цркве*. Београд: Институт за теолошка истраживања ПБФ, 2010.

Радић, Радмила. *Народна веровања, религија и спиритизам у српском друштву 19. и у првој половини 20. века*. Београд: ИНИС, 2009.

Радић, Радмила. *Држава и верске заједнице 1945-1970, I-II*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2002.

Радуловић, Милан. *Обнова српског црквено-државног права*. Београд: Фондација Конрад Аденауер и Хришћански културни центар др Радован Биговић, 2014.

Рыбаков, Валентин Вячеславович. „Включение священнослужителей в работу исправительных учреждений на штатной основе: проблемы и перспективы.” *Уголовно-исполнительное право* 1 (2016):57-60

Ситарски, Милан. “Корени, настанак и политичко деловање хришћанске демократије до I светског рата” у *Хришћанство и демократија, Између антагонизма и могућности*, ур. Јелена Јаблан Максимовић. Београд: Konrad Adenauer Stiftung, 2010.

Скоморох, Олег. „Участие православных священнослужителей в работе общественных структур уголовно - исполнительной системы Российской Федерации “, *Вестник Русской христианской гуманитарной академии* Том 15, Выпуск 2 (2014): 253-259.

Скоморох, Олег. „Правовые основы тюремной миссии Русской Православной Церкви в конце XX – начале XXI вв ”, *Христанское чтение* №2(37) (2011): 186-199.

Скоморох, Олег и Валентина Н. Пономарева, прир. *Тюремное служение Руской Православной Церкви - Сборник материалов в помощь организации служения в местах лишения свободы*. Москва: Синодальный Отдел Московского Патриархата по взаимодействию с Вооруженными Силами и правоохранительными учреждениями, 2009.

Слијепчевић, Ђоко. *Историја Српске православне цркве* 2, 3. Београд: БИГЗ, 1991.

Србуљ, Јован, ур. *Господе ко је човек? Православна антропологија и тајна личности* Београд: Мисионарска школа при храму св. Александра Невског, 2003.

Толчекин, Дмитрий Александрович. „Эволюция института тюремных капелланов в России и за рубежом.” *Уголовно-исполнительное право*.1 (2016): 41-44.

Трудов, Павел Владимирович, Гордеев Денис Владимирович. „Православная миссия в пенитенциарных учреждениях: церковно-правовой и методологический аспект“, *Теология. Философия. Право*. 2019 (2): 19-37.

Флоровски, Георгије. „Функција предања у древној цркви“, *Црква је живот, изабране беседе, есеји и студије*, пр. Матеј Арсенијевић. Београд: Православна мисионарска школа при храму св. Александра Невског, 2005.

Цисарж, Бранко. *Црквено право I*, (Београд: Свети архијерејски синод СПЦ, 1970),

- Alan Bayly, Christopher. *The Birth of the Modern World 1780-1914*. Wiley-Blackwell, 2003.
- Artières, Philippe. “L’aumônier, le médecin et le prisonnier à la fin du XIXe siècle.” *Religion et enfermements (XVII-XX siècles)*. Bernard Depal, Olivier Faure, eds. Rennes: PUR, 2005.
- Bader, Veit. *Secularism or democracy? Associational governance of religious diversity*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.
- Barbalet, Jack, Possamai Adam and Turner Bryan S. eds *Religion and a State, A Comparative Sociology*. London: Anthem Press, 2011.
- Barnes, Harry E. *The evolution of penology in Pennsylvania*. Indianapolis: Bobbs-Merrill. 1927.
- Becci, Irene. *Imprisoned religion: Transformations of religion during and after imprisonment in Eastern Germany*. Surrey: Ashgate Publishing, 2013.
- Becci, Irene “Institutional resistance to religious diversity in prisons: Comparative reflections based on studies in Eastern Germany, Italy and Switzerland.” *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 28(1), (2014): 5–19.
- Becci, Irene and Olivier Roy ed. *Religious Diversity in European Prisons: Challenges and Implications for Rehabilitation*. Cham: Springer, 2015.
- Becchi, Paolo. “Human Dignity in Europe: Introduction,” in *Handbook of Human Dignity in Europe*, edited by Paolo Becchi, Klaus Mathis, 2-30. Cham: Springer International Publishing, 2019.
- Beckford, James. “Doing time: Space, time, religious diversity and the sacred in prisons,” *International Review of Sociology*, 11(3) (2001): 371–382.
- Beckford, James. “Religious diversity in prisons: chaplaincy and contention,” *Studies in Religion/Sciences Religieuses*, (2013):1-16.
<http://sir.sagepub.com/content/early/2020/21/09/0008429813479293> Accessed 21/09/2020.
- Beckford, James. “Muslims in the prisons of Britain and France,” *Journal of Contemporary European Studies*, 13(3) (2005): 287–297.
- Beckford, James and Gilliat Sophie. *Religion in prison: ‘Equal Rites’ in a multi-faith society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Beckford, James and Gilliat Sophie. *Religion in prison: ‘Equal Rites’ in a multi-faith society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Béraud, Celine, Galember Claire de, Rostaing Corinne. *De la religion en prison*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2016.

Bernardić, Ivan. *Život iza željeznih rešetki. Prema vlastitom iskustvu I neposrednom opažanju*. Zagreb: Gradjanska tiskara, bez godine izdanja.

Bobrowitz, Ryszard. "Multi-Faith Spaces Uncover Secular Premises Behind the Multi-Faith Paradigm." *Religions* 9(2) (2018): 37. <https://doi.org/10.3390/rel9020037> - 25 Jan 2018

Brown, Stephen, Finn-Aange Esbenson and Gilbert Geis. *Criminology: Explaining Crime and its Context*. New Providence, NJ: Anderson Publishing, 2010.

Casanova, Jose. "Immigration and the New Religious Pluralism: A European Union/United States Comparison" in *Democracy and the New Religious Pluralism*. Banchoff T ed. Oxford: Oxford University Press, 2007. 59–84.

Clapsis, Emmanuel. "Human Rights and the Orthodox Church in a Global World" in *θεολογια* 2 (2016): 113-130.

Clements, Ben. *Religion and Public Opinion in Britain Continuity and Change*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.

Conrad, Hackett, and Grim, Brian J. *The Global Religious Landscape*. Washington: Pew Research Center, 2012.

Conrad, Hackett, Connor, Phillip, Stonawski, Marcin, and Skirbekk, Vegard. *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010–2050, Demographic Study*. Washington: Pew Research Center, 2015.

Coyle, Andrew. *A Human Rights Approach to Prison Management Handbook for Prison Staff*. London: International Centre for Prison Studies, 2005.

Coyle, Andrew. *Understanding Prisons, Key Issues in Policy and Practice*. Berkshire: Open University Press, 2005.

Cranmer, Frank, John Lucas and Bob Morris, *Church and State A mapping exercise*. London: UCL, 2006

Davie, Grace. *Religion in modern Europe, A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Davie, Grace. *Religion in Britain; Persisting Paradox*. New Jersey-London: Blackwell Publishers, 2015.

Daems, Tom and Luc, Robert, eds. *Europe in Prisons Assessing the Impact of European Institutions on National Prison Systems*. Cham: Palgrave-Macmillan, 2017.

Dijk, Henk van. "Religion Between State and Society in Nineteenth-Century Europe", in Hartmut Kaelbhe, ed. *The European Way: European Societies During the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York: Berghahn 2004.

- Faulkner, David. *Crime, State and Citizen: A Field Full of Folk*. Winchester: Waterside Press, 2000.
- Ferrari, Silvio. "The New Wine and the Old Cask. Tolerance, Religion and the Law in Contemporary Europe," *Ratio Juris* 10/1 (1997): 75–89.
- Flick, Uwe. ed. *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*, Dorchester: The Dorset Press, 2014.
- Furseth, Inger and Aa Kühle Lene Maria van der. "Prison chaplaincy from a Scandinavian perspective," *Archives de Sciences Sociales des Religions*, 153 (2011): 123–141.
- Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Penguin 1977.
- Francis, Leslie J., Robbins Mandy and Astley Jeff, eds. *Empirical Theology in Texts and Tables Qualitative, Quantitative and Comparative Perspectives*. Leiden: Brill, 2009.
- Galembert, Claire de, Béraud Céline, Rostaing Corinne. "Des hommes et des dieux en prison," *Lettre d'information de recherche Droit et Justice* Decembre 2013. www.gip---recherche---justice.fr/spip.php?article1179.
- Galembert, Claire de, Béraud Céline, Rostaing Corinne. "La religion, rouage de gouvernementalité dans les prisons françaises." *Revue de droit pénal et de criminology* (2018): 283-311
- Galembert, Claire de. "Le radical, une nouvelle figure de dangerosité carcérale aux contours flous." *Critique internationale* N° 72 (2016): 53-71.
- Garland, David. *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Garland, David. *Punishment and Welfare*. Aldershot: Gower, Aldershot 1985.
- Garland, David. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Gibson, Mary. *Italian Prison in the age of Positivism 1861-1914*. London-New York: Bloomsbury Academic, 2019.
- Giordan, Guiseppe and Zrinšek Siniša. ed. *Global Orthodoxy in 21st Century*. Cham: Springer, 2020.
- Griera, Mar and Martínez-Ariño Julia. "The accommodation of religious diversity in prisons and hospitals in Spain." *RECODE Working Papers*, 28 (2014): 1–13.
- Guglielmi, Michele. "Globalization and Orthodox Christianity: A Glocal Perspective." *Religion* 9 (2018): 216-226.

Gusdorf, Georges. *Les sciences humaines et la pensée occidentale. Tome IV. Les principes de la pensée au siècle des lumières*. Paris: Les Éditions Payot, 1971.

Guset, Victor. "Les aumôniers entre les Églises et l'État." *Dossier*, (juillet-août 2018): 1-18

Irene Becci, "Religion's Multiple Locations in Prison," *Archives de sciences sociales des religions* 153, (2011): 65-84.

Hermans, Chris.A.M, Immink Gerrit, Jong Aad de, Van der Lans Jan, eds. *Social Constructionism and Theology*. Leiden, Boston, Koln: Brill, 2002.

Hervieu-Léger, Danièle. "Identités décomposées, identités imaginées, identités inventées," dans *Une société-monde ? Les dynamiques sociales de la mondialisation*. Daniel Mercure éd. Louvain-la-Neuve: De Boeck Supérieur, 2001. 183-190.

Heewon, Chang. *Autoethnography as Method*. New York: Routledge, 2016.

Hien, Josef "The Return of Religion? The Paradox of Faith-Based Welfare Provision in a Secular Age" MPIfG Discussion Paper 14/9. Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies, 2014.

Hirsch, Adam J. *The rise of the penitentiary*. New Haven, CT: Yale University Press. 1992.

Hopgood, Stephen. *The endtimes of human rights*. Plymouth: Cornell University Press, 2013.

Howard, John. *The state of prisons in England and Wales with preliminary observations and an account of some foreign prisons*. London: J.M. Dent & Son. 1777/1929.

Huber, John D. and Stanig Piero., "Church-state separation and redistribution", *Journal of Public Economics* 95 (2011): 828–836

Ignatieff, Michail. *A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850*. New York: Pantheon Books, 1978.

Jacobson, Jessica, Heard, Catherine, and Fair, Helen. *Prison, Evidence of its use and over-use all around a world*. London: Institute for Criminal Policy Research Birkbeck, University of London, 2012.

Jewkes, Yvone, and Johnston, Helen. "The Evolution of Prison Architecture." In *Handbook of Prisons*, edited by Yvone Jewkes, 174-197. Devon: Willan Publishing, 2007.

Kalaitzidis, Pantelis. "From the "Return to the Fathers" to the need for a Modern Orthodox Theology," *St. Vladimir's Theological Quarterly*, Vol 54 N1, (2010): 5-37.

Kalaitzidis, Pantelis. "New Wine into Old Wineskins? Orthodox Theology of Mission Facing the Challenges of a Global World," in *Theological Education & Theology of Life, Transformation Christian Leadership in the 21st Century*, A Festschrift for Dietrich Werrer, ed. Atola Longkumer, Po Ho Huang, Uta Andree, 119- 148.

Kalaitzides, Pantelis. *Orthodoxy and Political Theology*, Geneva: WCC Publications, 2012.

Liebling, Alison “Moral performance, inhuman and degrading treatment.”, *Punishment and Society* 13(5) (2011): 530-550.

Liebling, Alison. *Prisons and their moral performance: a study of values, quality, and prison life*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Martínez-Ariño, Julia and Anne-Laure Zwillig, eds., *Religion and Prison: An Overview of Contemporary Europe*. Cham: Springer, 2020.

Madeley and Zolt Enyedi ed., *Church and State in Contemporary Europe: The Chimera of Neutrality*. London: Frank Cass CO. 2003.

Mathiesen, Thomas. *Prison on Trial*. Winchester UK: Waterside Press, 2006.

Mauer, Marc, Epstein, Kate, ed. *To Build a Better Criminal Justice System, 25 Experts Envision the Next 25 Years of Reform*. Washington D.C: The Sentencing Project, 2015.

McGowen, Randall. “The Well-Ordered Prison England,” in *The Oxford History of Prison-The Practice of Punishment in Western Society*, edited by Norval Morris, David Rothman. Oxford: Oxford University Press, 1998.

McGowen, Randal. “The Body and the Punishment in Eighteenth-Century England,” *The Journal of Modern History* Vol 59, No 4, (1987): 651-679

McGowen, Randall. “A powerful sympathy: Terror, the prison, and humanitarian reform in early nineteenth-century Britain.” *Journal of British Studies* 25(3) (1986) 312–342.

Melossi, Dario and Pavarini Massimo. *The Prison and the Factory: Origins of the Penitentiary System*. London: Macmillan Press Ltd, 1981.

Morris, Robert M. ed. *Church and State, Some Reflections on Church Establishment in England*. London: UCL, 2008.

Morris, Robert M. ed. *Church and State in 21st Century Britain-The Future of Church Establishment*. London: Palgrave Macmillan UK, 2009.

Naval, Morris and Rothman David. *The Oxford History of the Prison*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

O'Brien, Patricia. “The Prison on the Continent: Europe, 1865–1965”, in *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in western society*. Norval Morris and David Rothman eds. New York & Oxford: Oxford University Press, 1998.

Papanikolaou, Aristotle N. and Demacopoulos George E. ed. *Fundamentalism or Tradition Christianity after Secularism*. New York: Fordham University Press, 2020.

Papanikolaou, Aristotle and Demacopoulos, George E. "Introduction: Being as Tradition" in *Fundamentalism or Tradition Christianity after Secularism*. Papanikolaou, Aristotle and Demacopoulos George E. eds. New York: Fordham University Press, 2020.

Papathanasiou, Athanasios. *Future, the Background of History: An Introduction to the Theory, Praxis and Predicaments of Mission from an Orthodox Perspective*. Montreal: Alexander Press, 2005.

Pettersson, Per, Ninna Edgardh Beckman and Anne Birgit Yeung, ed. *Churches in Europe as Agents of Welfare: England, Germany, France, Italy and Greece, Working paper 2:2 from the project Welfare and Religion in a European Perspective*. Uppsala: Uppsala Institute for Diaconal and Social Studies, 2006.

Plonger, Bernard, Gadille, Jacques, Derre, Jean-Rene, Montclos, Xavier eds. *Civilisation Chrétienne: Approche historique d'une idéologie, XVIIIe - XXe siècle*. Paris: Editions Beauchesne, 1975.

Phillips, Peter. "Roles and identities of the Anglican chaplain: a prison ethnography". PhD diss., Cardiff University, 2013.

Potkonjak, Sanja. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: FF Press, 2014.

Ritzer, George and Dean, Paul. *Globalization: The Essentials*. New York: Wiley-Blackwell, 2019.

Rothman, David. *The Discovery of the Asylum; Social Order and Disorder in the New Republic*. New York: Aldine Transaction, 2009.

Roudometof, Victor. *Globalization and Orthodox Christianity: The Transformations of a Religious Tradition*. London and New York: Routledge, 2014.

Roudometof, Victor. "The Glocalizations of Christianity in Europe: A Global-Historical Perspective," in *European Glocalization in Global Context*, Roland Robertson ed. London and New York: Palgrave MacMillan, 2014.

Roudometof, Victor. "Orthodox Christianity as a Transnational Religion: Theoretical, Historical and Comparative Considerations." *Religion, State and Society* 43 (2015): 211–27.

Sandberg, Russell. "Church-State Relations in Europe: From Legal Models to an Interdisciplinary Approach". *Journal of Religion in Europe* 1 (3) (2008): 329-352.

Sarg, Rachel, Lamine Anne-Sophie. "La religion en prison Norme structurante, réhabilitation de soi, stratégie de résistance." *Archives de sciences sociales des religions* 153 (janvier-mars 2011): 85-104.

Scott, David. *Heavenly Confinement? The Role and Perception of Christian Prison Chaplains in North-East England's Prisons*. Saarbrücken: LAP, 2011.

Smith, Peter Scharff. "A Religious Technology of the Self - Rationality and Religion in the Rise of the Modern Penitentiary." *Punishment&Society* Vol 6(2) (2004): 195–220

Škrbić Alempijević, Nevena, Potkonjak Sanja, Rubić Tihana. *Misliti etnografski Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji u kulturnoj antropologiji*. Zagreb: FF Press, 2016.

Tobias Nicklas, "Ancient Christian Care for Prisoners: First and Second Centuries," *Acta Theologica*, Suppl 23, (2016): 49-65

Todd, Andrew, Slater Victoria and Dunlop Sarah. *The Church of England's Involvement in Chaplaincy Research Report for The Mission and Public Affairs Council*. Cuddesdon, Cardiff: The Cardiff Centre for Chaplaincy Studies (CCCS) and The Oxford Centre for Ecclesiology & Practical Theology (OxCEPT), 2014.

Todd, Andrew and Lee Tipton, *The Role and Contribution of a Multi-Faith Prison Chaplaincy to the Contemporary Prison Service Final Report Produced by the Cardiff Centre for Chaplaincy Studies Research*. Cardiff: Cardiff Centre for Chaplaincy Studies Research, 2011.

Van de Poll, Evert. *Europe and the Gospel*. London: Versita, 2013.

Van der Ven, Johannes, Scherer-Rath Michael, eds. *Normativity and Empirical Research in Theology*. Leiden, Boston: Brill, 2004.

Van Zyl Smit, Dirk and Sonia Snaken, *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Vasiliadis, Petros. „Orthodox Christianity on Politics“, in *God's Rule, The Politics of world Religions*, ed. Jacob Neusner. Georgetown University Press, 2003.

Vasiliadis, Petros. "Reading the Bible from the Orthodox Perspective," *Ecumenical Review*, 51, (1999): 25-30.

Zrinščak Siniša. "Church, State and Society in Post-Communist Europe" in *Religion and a State, A Comparative Sociology*, Jack Barbalet, Adam Possamai and Bryan S. Turner, eds. London: Anthem Press, 2011.

Žmegač, Jasna Čapo, Gulin Zrnić Valentina i Pavel Šantek, Goran ur. *Etnologija Bliskoga Poetika I politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, 2006.

Додатна литература:

Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора Православне Српске Цркве у Краљевини Србији од 1839 до 1900. Београд: Издање Архијерејског сабора, 1900.

Основи Социјалне Концепције Руске Православне Цркве, превод Марина Обижајева и Владимир Куриљов, Нови Сад: Беседа, 2007.

“Основи учења Руске Православне Цркве о достојанству, слободи и људским правима,” превод Наташа Пољак, у *Људска права у хришћанској традицији*, прир. Радован Биговић, Београд: Службени гласник, 2009, 11-33

Правила из Збирке кривичних закона, уредаба, правила, упутстава и расписа допуњујућих Казнени законик и Кривични судски поступак Србије са коментарима Томе Живановића. Београд: 1921.

Упутство за вршење пастирске службе у казним и судским и војним заводима, за осуђенике осуђене на казну лишења слободе или на смрт, (Сремски Карловци: Свети Архијерејски Синод, 1931).

Европска затворска правила, Београд: Савет Европе, Мисија ОЕБСа у Београду, 2006
World Migration Report 2018, International Organization for Migration, The UN Migration Agency, Geneva 2018.

Human Rights and Prisons, Trainer's Guide on Human Rights Training for Prison Officials, New York and Geneva, United Nations, 2005.

Интернет садржај:

“A Confession of Faith Against Ecumenism” Impantokratoros, October 15, 2009, accessed March 15, 2019, <http://www.impantokratoros.gr/FA9AF77F.en.aspx>.

“World Prison Population List,” Prison Studies London, accessed October 12, 2020, https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/wppl_12.pdf,

“Rapporteur Mr Lluís Maria de Puig, Spain, Socialist Group Report *State, religion, secularity and human rights* Committee on Culture, Science and Education Doc. 112988 June 2007,” Parliamentary Assembly CEU, accessed August 11, 2019, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=11607&lang=en> 9

“Coronavirus Across Europe,” IPCA, accessed March 26, 2021. <https://www.ipcaeurope.org/Coronavirus-across-Europe.php>

Harriet Sherwood, “Church and State - an unhappy union,” Guardian, 07. October 2018, <https://www.theguardian.com/global/2018/oct/07/church-and-state-an-unhappy-union>.

“A Guide to religious Practice in Prison, Faith and Pastoral Care for Prisoners Ministry of Justice,” National Offender Management Service, accessed October 8, 2020, <https://www.justice.gov.uk/downloads/offenders/psipso/psi-2016/psi-05-2016-faith-and-pastoral-care-for-prisoners.doc>

“Church of England Board of Social Responsibility (BSR),” Lambert Palace Library, accessed November 3, 2020, <https://archives.lambethpalacelibrary.org.uk/CalmView/Record.aspx?src=CalmView.Catalog&id=BSR&pos=1>

Council of Europe Handbook for Prison and Probation Services Regarding Radicalisation and Violent Extremism, Strasbourg, 1 December 2016 <https://rm.coe.int/16806f9aa9>

Demacopoulos, George. "Orthodox Fundamentalism," blogs. goarch . org, January 29, 2015, accessed April 23, 2021, <https://blogs.goarch.org/blog/-/blogs/orthodox-fundamentalism>.

"Patristic Theology and Post- Patristic Heresy." Impantokratoros website, accessed March 15, 2019, <http://www.impantokratoros.gr/2BE58A08.el.aspx>.

Radicalisation Awareness Network, accessed 25 Jul 2021 https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en
Секундарна литература:

Dinham, Adam. "Church for the nation, or national Church?", Church Times, 14 FEBRUARY 2014, <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2014/14-february/features/features/church-for-the-nation-or-national-church>

"The CPT and Serbia," Council of Europe, accessed March 23. 2020, <https://www.coe.int/en/web/cpt/serbia>

"Глеб Каледа," accessed November 12, 2020, https://azbyka.ru/otechnik/Gleb_Kaleda/

"Εκοιμήθη ο Γερβάσιος Ραπτόπουλος, ο "προστάτης των φυλακισμένων," ANT1 News March 6, 2020, <https://www.ant1news.gr/eidiseis/article/561854/ekoimithi-o-gerbasios-raptopoylos-o-prostatis-ton-fylakismenon-eikones->

Официальный информационный ресурс Синодального отдела Московского Патриархата по тюремному служению <http://anastasia-uz.ru/>

"Уголовно-исполнительная система России: характеристика по состоянию на 1 января 2020 года," gulag-info, accessed October 23, 2020, <http://gulag-info.ru/gulag-info-news/813-ugolovno-ispolnitelnaya-sistema-rossii-harakteristika-po-sostoyaniyu-na-1-yanvary-a-2020-goda.html>

"Миссия тюремного служения Русской Православной Церкви и пенитенциарные учреждения; Документ принят на заседании Священного Синода 12 марта 2013 года (*журнал № 27*)," Официальный сайт Русской Православной Церкви / Патриархия.ru, accessed October 26. 2020, <http://www.patriarchia.ru/db/text/2843078.html>

"Остваривање верских права лица лишених слободe у Републици Србији," Konrad Adenauer Stiftung, accessed May 10, 2020, <https://www.kas.de/en/web/serbien/veranstaltungen/detail/-/content/ostvarivanje-verskih-prava-lica-lisenih-slobode>

"Окружна посланица Светог и Великог Сабора Православне Цркве", accessed June 24 2021 <http://eparhija-zicka.rs/okruzna-poslanica-svetog-velikog-sabora-pravoslavne-crkve-krit-2016/>

Библиографија;

Чланци

- „Питање богословских узрока иконоборачке расправе“, *Отачник* 1,2,3, (2008), 26-41
- „Космичка потрага за бегунцем поретка“, *Теолошки погледи* 2, (2011), 91-107
- „У потрази за истинитим знањем“, *Православље* 1006, (2009), 20-21
- „Стварање света, покушај ко зна који“, *Православље* 1089-90, (2011). 67-69
- „Религиозни васпитач затворске дисциплине“, *Православље* 1092 (2011).
- „Борба за сваког човека“, *Православље* 1093, (2011). 16-19
- „Свештеник творевине“, *Православни мисионар* 4 (2008), 26-28
- „Формула спасења“, *Преображај* 1, (2010), 16-18
- „Дневна молитва и освећење времена“, *Преображај* 3 (2011), 29-34
- „Живот у ритму молитве“, *Преображај* 3 (2011), 48-59
- „Богојављење - празник светлости“, *Преображај* 2 (2011), 25-27

Преводи

Виктор Живов, „Мистагогија Максима Исповедника и развој византијске теорије образа“, *Отачник* 1 (2009), 166 -186. Наслов оригинала: „Мистагогија“ Максима Исповедника и развитие византийской теории образа *Художественный язык средневековья*, Москва, 1982. 108 -127.

Владимир Баранов, „Византијска учења о васкрслом телу Христа и њихове позноантичке паралеле“, *Отачник* 1,2,3 (2008), 139-149. Наслов оригинала: Византийские учения о воскресшем теле Христа и их позднеантичные параллели *Эсхатологический сборник*. Под ред. Д.М. Андреева, А.И. Неклесса и В.Б. Прозорова. Москва.: Алетейя, 2006. 98–108.

Ендрју Лаут, *Дионисије Аеропагит*, Отачник: Београд, 2009. Наслов оригинала: Andrew Louth, *Denys the Areopagite*, London -New York 2001

Ендрју Лаут, „Свети Дионисије Ареопагит и иконоборачка криза“, *Отачник* 1,2,3 (2008), 76-85. Наслов оригинала: Andrew Louth, “ St. Denys the Areopagite and the Iconoclastic Controversy”, *Denys L`Aeropagite et sa posterite en Orient et en Occident*, Actes du Colloque International, Paris, 21/24, September 1994, ed. Y. de Andia, Paris: Institut d`Etudes Augustiniannes, 1997, 329-339

Николај Озолин, Космичка символика хришћанског храма према Мистагогији Св. Максима Исповедника, *Отачник* 1 (2009), 186-192. Наслов оригинала: Nicolas Ozoline, „La

symbolique cosmique du temple chrétien selon la Mystagogie de Saint Maxime le Confesseur“, *Византинороссика 1*, 1995, 30 - 38

Роберт Тафт, „Поредак и место причешћивања народа у време касног средњег века и византијски исток“, *Отачник 1* (2009), 93-113. Наслов оригинала: Robert F. Taft, “The Order and Place of Lay Communion in the Late-Antique and Byzantine East”, *The Study of Early Liturgy: Essays in Honor of Paul F. Bradshaw*, The Oregon Catholic Press: London 2004.

Стјуарт Колумба, „Молитва без слика и богословско виђење Евагрија Понтијског“, *Отачник 1*, (2007), 30-57. Наслов оригинала: Stewart Columba, “Imageless Prayer and the Theological Vision of Evagrius Ponticus”, *Journal of Early Christian Studies*, 9:2, (2001), 173-204

Себастијан Брок, „Одећа славе-библијска слика у сиријској традицији“, *Отачник 2, 3* (2007), 143-153. Наслов оригинала: Sebastian Brock, “The Robe of Glory: a Biblical Image at the Syriac Tradition”, *Journal of Syriac and Oriental Studies*, 8/9, (1995/1996), 53-66

Стефен Геро, „Византијско иконоборство и мономахија“, *Отачник 1,2,3* (2008), 41-47. Наслов оригинала: Stephen Gero, “Byzantine Iconoclasm and Monachomachy”, *Journal of Ecclesiastical History*, 28 (1977), 241-248.

Сидни Х. Грифит, „Списи Теодора Абу Куре на арапском језику о хришћанском поштовању светих икона“, *Отачник 1,2,3* (2008), 85 – 123. Наслов оригинала: S. H. Griffith, 'Theodore Abû Qurrah's Arabic tract on the Christian practice of venerating images', *Journal of the American Oriental Society*, 105 (1985)

Биографија

Рођен 1969. године у Београду

Школовање

Завршио ОШ Јован Миодраговић (1983) и Математичку гимназију у Београду (1987)

Студирао техничке науке на Универзитету Београд (1988-1994)

Уписао богословске студије 2001.

Дипломирао на Богословском институту СПЦ 2004. године

Дипломирао на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, април 2007. године

Уписао докторске студије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, октобра 2018. године

Свештеничка служба

Октобра 2008. године рукоположен у чин ђакона СПЦ

Фебруара 2009. године рукоположен у чин презвитера

Од 01. марта 2009 до данас на служби духовника у Специјалној затворској болници Републике Србије (Централни затвор),

01. март 2009 – 01. октобар 2009. године причислени свештеник у храму Св Тројице, Вождовац, Београду

Од 01 октобра 2009. године и данас парохиски свештеник у храму Светог цара Константина и Јелене, Вождовац, Београд

Од 15. марта 2010. године на дужности духовника у Окружном затвору у Београду (Централни затвор)

Септембра 2014. године од стране Његове Светости Патријарха Иринеја одликован правом ношења црквеног појаса за успостављање, опремање и осликавање Капеле-параклиса у Окружном затвору у Београду (Централни затвор)

Од 05. фебруара 2015. године одлуком Св. Архијерејског Синода СПЦ на дужности координатора СПЦ за сарадњу са Управом за извршење кривичних санкција Републике Србије

Парохиски храм

Од 2009. – 2012. године, покренуо и уређивао часопис храма Светог цара Константина и Јелене – „Преображај“. Часопис је каталогизован у Народној библиотеци Србије.

Учешће у пројектима

Осмишљавање, организовање и координација двогодишњег пројекта „Верска права затворених лица у Србији“, носиоци - Хришћански културни центар, Београдски центар за људска права, Фондација Конрад Аденауер, 2013 - 2014 године

Учешће на панелу „Старање Цркве о затвореним лицима“, Симпозион - Теологија у јавној сфери, Требиње 2015

„Верска права лица лишених слободе у Србији“, Годишњи извештај Заштитника грађана, мај 2016 године

Међународни међурелигијски (хришћанство, јудаизам и ислам) пројекат Париског мировног форума у организацији индонежанске фондације „Foreign Policy Community of Indonesia” под именом „1000 Аврамових кругова“, август 2019. године. У оквиру пројекта живео заједно са рабином и имамом месец дана у Србији, САД и Индонезији.

Пројекат „Рехабилитација кроз веру“ (2017-2019) који је одобрен од стране директора Управе за извршење кривичних санкција и подржан од стране Управе за вере Министарства правде.

Међународне конференције затворских свештенослужитеља

Самбата де Сус, Румунија 2012. године

Стразбур, Француска 2014. године

Бугарска, Софија, 2014. године

Кембриџ, УК, 2017. године

Кијев, Украјина 2018. године

Специјалистички курсеви и обуке

Центар за капеланске студије у Кардифу, Велс, мај 2015. године, десетодневна обука у затворском капеланству

Центар за капеланске студије у Кардифу, Велс, мај 2016. године, десетодневна обука у затворском капеланству

Хилинг пројекат, Библијско друштво Србије, октобар 2016. године, међународни пројекат, седмодневна обука у помоћи трауматизованим особама

Научни скупови

Учешће на конференцији у Асизију јун 2022. године, у организацији ИСЕРТ-а (International Society for Empirical Theology). Представио рад под називом Prison Ministry as a Picture of the Wider Reality of Orthodoxy

Медијски наступи

У периоду 2010- 2022, по благослову Његове Светости Патријарха Иринеја и Његове Светости Патријарха Порфирија:

Редовни учесник у међурелигијској емисији (православље, ислам, јудаизам) „Правац“ од 2015. - 2020. године

Учесник у више од 300 ТВ и радио емисија различитих емитера

На радију Архиепископије београдско- карловачке „Слово љубве“ саговорник у 62 емисије „Реч Пастира“

У храмовима у Београду, више од 20 предавања и трибина на различите теме из пастирског рада.

Беседништво

Као представник Православног богословског факултета Универзитета у Београду освојено прво место на регионалном такмичењу у беседништву Сирмијум Светлост речи у Сремској Митровици, 2006. године са богословском беседом о Духу Светом, на задату тему „Аристократија духа или страх од елитизма“.

Учешће са богословским беседама на такмичењима и фестивалима беседништва, Правни факултет - јануар 2007, Сирмијум Светлост речи - јун 2007, Дани Београда - октобар 2007, Сирмијум Светлост речи, јуни 2016, Мали Поповић, Епархија шумадијска, 2014 – 2022.

Члан жирија на првом фестивалу беседништва затворених лица у КПЗ Сремска Митровица, 2016. године

Члан жирија на такмичењу у организацији Удружења Краљевина Србија, под покровитељством Њ.К.В престолонаследника Александра Карађорђевића, Бели двор, Београд, 2016. године

ИЗЈАВА:

Изјављујем и тврдим да предложену тему нисам пријављивао ни на једној високошколској установи у земљи и иностранству.

Глигорије Марковић

Биографија

Рођен 1969. године у Београду

Школовање

Завршио ОШ Јован Миодраговић (1983) и Математичку гимназију у Београду (1987)

Студирао техничке науке на Универзитету Београд (1988-1994)

Уписао богословске студије 2001.

Дипломирао на Богословском институту СПЦ 2004. године

Дипломирао на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, април 2007. године

Уписао докторске студије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, октобра 2018. године

Свештеничка служба

Октобра 2008. године рукоположен у чин ђакона СПЦ

Фебруара 2009. године рукоположен у чин презвитера

Од 01. марта 2009 до данас на служби духовника у Специјалној затворској болници Републике Србије (Централни затвор),

01. март 2009 – 01. октобар 2009. године причислени свештеник у храму Св Тројице, Вождовац, Београду

Од 01 октобра 2009. године и данас парохиски свештеник у храму Светог цара Константина и Јелене, Вождовац, Београд

Од 15. марта 2010. године на дужности духовника у Окружном затвору у Београду (Централни затвор)

Септембра 2014. године од стране Његове Светости Патријарха Иринеја одликован правом ношења црквеног појаса за успостављање, опремање и осликавање Капеле-параклиса у Окружном затвору у Београду (Централни затвор)

Од 05. фебруара 2015. године одлуком Св. Архијерејског Синода СПЦ на дужности координатора СПЦ за сарадњу са Управом за извршење кривичних санкција Републике Србије

Парохиски храм

Од 2009. – 2012. године, покренуо и уређивао часопис храма Светог цара Константина и Јелене – „Преображај“. Часопис је каталогизован у Народној библиотеци Србије.

Учешће у пројектима

Осмишљавање, организовање и координација двогодишњег пројекта „Верска права затворених лица у Србији“, носиоци - Хришћански културни центар, Београдски центар за људска права, Фондација Конрад Аденауер, 2013 - 2014 године

Учешће на панелу „Старање Цркве о затвореним лицима“, Симпозион - Теологија у јавној сфери, Требиње 2015

„Верска права лица лишених слободе у Србији“, Годишњи извештај Заштитника грађана, мај 2016 године

Међународни међурелигијски (хришћанство, јудаизам и ислам) пројекат Париског мировног форума у организацији индонежанске фондације „Foreign Policy Community of Indonesia” под именом „1000 Аврамових кругова“, август 2019. године. У оквиру пројекта живео заједно са рабином и имамом месец дана у Србији, САД и Индонезији.

Пројекат „Рехабилитација кроз веру“ (2017-2019) који је одобрен од стране директора Управе за извршење кривичних санкција и подржан од стране Управе за вере Министарства правде.

Међународне конференције затворских свештенослужитеља

Самбата де Сус, Румунија 2012. године

Стразбур, Француска 2014. године

Бугарска, Софија, 2014. године

Кембриџ, УК, 2017. године

Кијев, Украјина 2018. године

Специјалистички курсеви и обуке

Центар за капеланске студије у Кардифу, Велс, мај 2015. године, десетодневна обука у затворском капеланству

Центар за капеланске студије у Кардифу, Велс, мај 2016. године, десетодневна обука у затворском капеланству

Хилинг пројекат, Библијско друштво Србије, октобар 2016. године, међународни пројекат, седмодневна обука у помоћи трауматизованим особама

Научни скупови

Учешће на конференцији у Асизију јун 2022. године, у организацији ИСЕРТ-а (International Society for Empirical Theology). Представио рад под називом Prison Ministry as a Picture of the Wider Reality of Orthodoxy

Медијски наступи

У периоду 2010- 2022, по благослову Његове Светости Патријарха Иринеја и Његове Светости Патријарха Порфирија:

Редовни учесник у међурелигијској емисији (православље, ислам, јудаизам) „Правац“ од 2015. - 2020. године

Учесник у више од 300 ТВ и радио емисија различитих емитера

На радију Архиепископије београдско- карловачке „Слово љубве“ саговорник у 62 емисије „Реч Пастира“

У храмовима у Београду, више од 20 предавања и трибина на различите теме из пастирског рада.

Беседништво

Као представник Православног богословског факултета Универзитета у Београду освојено прво место на регионалном такмичењу у беседништву Сирмијум Светлост речи у Сремској Митровици, 2006. године са богословском беседом о Духу Светом, на задату тему „Аристократија духа или страх од елитизма“.

Учешће са богословским беседама на такмичењима и фестивалима беседништва, Правни факултет - јануар 2007, Сирмијум Светлост речи - јун 2007, Дани Београда - октобар 2007, Сирмијум Светлост речи, јуни 2016, Мали Поповић, Епархија шумадијска, 2014 – 2022.

Члан жирија на првом фестивалу беседништва затворених лица у КПЗ Сремска Митровица, 2016. године

Члан жирија на такмичењу у организацији Удружења Краљевина Србија, под покровитељством Њ.К.В престолонаследника Александра Карађорђевића, Бели двор, Београд, 2016. године

ИЗЈАВА:

Изјављујем и тврдим да предложену тему нисам пријављивао ни на једној високошколској установи у земљи и иностранству.

Глигорије Марковић